

ELEMÉR FŐHADNAGY
(1942)

Vannak érthetetlen dolgok. Nem lehet mindent érthetővé tenni. Vannak dolgok, amiknek megértéséhez nem vezet út. Ha nem tudsz valami hozzájuk hasonlóra a saját bőröd sajjásából emlékezni, ne fáraszd az eszedet. Kárba veszett fáradság.

A legkülönösebb azonban, hogy az én egész életem, az élet, mely hozzám nőtt, mint a bőröm; melyet én éltem, mely én magam vagyok, végső fokon nekem magamnak is érthetetlen. Ha nagy néha – most már mind ritkábban – eszembe jut, s a fejem töröm rajta, mi történt velem, s áttekintem az egészet, akkor így, ebből a mai távolságból határozottan komikusnak tűnik . . .

Természetesen csak kívülről nézve.

Egyébként éppoly kevésbé komikus, mint egy ember, aki a fintoraival és bukffenceivel megnevettet, de mikor közelebből megnézed, látod, a mozdulatai kényszermozdulatok. Órült.

Mint általában a hasonlatok – még ha jók is, akkor is rosszszak –, ez a hasonlat is félrevezethet, mert ami engem illet, mérget veszek rá, hogy amennyire egy ember egyáltalán normális lehet, én az vagyok, az voltam mindig.

Éppen ez az: egy normális ember, kinek az életébe, élete legelején, betör valami, ami . . . nem tudom, minek nevezzem, mindegy, mondjuk, valamely szenvedély, valamely düh, valami méreg. Igen, méreg, mely alattomosan befészkei magát, terjeszkedik, elterpeszkedik. Csak a végén veszed észre, hogy – mint suttyomban előnyomuló csapatok ellenséges városban – sorban megszállt mindent, ami az életed góca.

Kezdődött kilencéves koromban, s ennyiben tulajdonképpen afféle ártatlan gyerektörténet volna, ha a gyerek csakugyan az a folytatás nélküli angyalka, s nem maga a későbbi egész ember volna, kicsiben és még lappangva.

Kezdődött azzal a – hogy is mondjam – buta vagy komikus . . . mindenesetre ma már nehezen érthető ténnyel, hogy én, Alsó-

és Felsőboróczi Baróczy Elemér, Baróczy Elemér és Baróczy-né született báró Bessenyi Kornélia egyetlen fiúgyermeke, Apatinban, ebben a nagy, sváb községben, ahol boldogult édesapám a legnagyobb úr, járási főszolgabíró volt – zsidó iskolába jártam, zsidó elemi iskolának voltam tanulója hatodik-tól tizedik életévemig.

Zsenáns, de így van. Ezt a körülményt már boldogult szüleim emlékére való tekintettel is legszívesebben elhallgattam volna... De nem hallgathatom el, ómiatta, a *másik* miatt. Mert ami *őt* illeti... az ő személyére, az ő egész esetére mindennél jellemzőbb az, hogy ő is ebbe az iskolába iratkozott be.

Tudnod kell, hogy annak idején a járás székhelyén, a nagy, sváb községben, Apatinban, de az országban sem, senki abban semmi különöset nem talált, hogy a járási főszolgabíró zsidó iskolába járattja a fiát. Ha kopasz fejemre nézel, kiszámíthatod, hogy az az idő a liberális, boldog Nagy-Magyarország legliberálisabb ideje volt. A zsidó iskola csak annyiban különbözött más, állami népiskoláktól, hogy nem az állam, hanem a zsidó hitközség tartotta fenn, s hogy az iskola falán őfelsége I. Ferenc József obligát képén kívül nemcsak egy hazafias, díszmagyaros, színes Rákóczi Ferenc portré, hanem harmadiknak, közvetlenül mellette, még csak nem is kisebb formátumban, szintén üveg alatt és aranyozott keretben, még egy szakállas zsidó képmása is ékeskedett, ha jól emlékszem, név szerint valami Maimonidesz Mózes úré... Hogy minek köszönhette az a zsidó ezt a kitüntetést, ezt már nem tudnám megmondani.

Öt osztály volt, mind az öt osztályt, egyazon teremben, egy tanító oktatta. Egy-egy padosor volt egy-egy osztály. Az egész iskolának együtt nem volt feleannyi tanulója, mint az állami népiskola egyetlenegy osztályának. Ott, az állami iskola egy-egy padjában, ahol csak kettőnek lett volna hely, hármásával, sőt négyesével szorongtak a mezítlábas, kék gatyás sváb lurkók, mert az apatini svábok közt egy se akadt, aki nem akarta volna, hogy a gyerekei írni-olvasni ne tudjanak; egészségtelen ambícióik voltak.

Így történt, hogy az apatini zsidó iskola nemcsak a zsidók, hanem a jobb magyar hivatalnokcsaládok csemetéi számára,

már a nagyobb tandíj miatt is, afféle exkluzív magántanintézet szerepét töltötte be. Még a többiekénél is ambiciózusabb, elpolgárosodott svábok is oda küldték a gyerekeiket, a jobb társaság miatt, és mert a zsidó iskolában a gyerekek jobban és hamarabb megtanulták az úriemberek nyelvét, a mi nyelvünket, a magyart.

A sztár természetesen én voltam, a főszolgabíró fia. Finom, szőke fiúcska, akit minden reggel mademoiselle Yvonne, a francia nevelőnő kísért az iskola kapujáig. Röhej, de igaz: én voltam az apatini zsidók büszkesége. Én voltam az eleven díszoklevél, a testté vált aranygyapjas rendjel, bizonyíték, hogy a zsidó már nem zsidó, dédelgetett bálvány, utcán és iskolában egyaránt vitán fölüll álló tekintély, a főszolgabíróék Elemérje, az Elemér... A tanító úr, a cingár, magyarosított nevű Gereblyés tanító nem tudott hova lenni a respektustól, ha rólam szólt, vagy pláne ha velem beszélt. Számomra mindez természetes volt. Észre se vettem, nem hízelgett nekem, nem élveztem, mint ahogy az ember nem élvezi, hogy van, aki a cipőjét fényesíti – vagy mint ahogy csak akkor vesszük észre, hogy a szembejövő baka természetesen haptákba vágja magát előttünk, hogyha akad egy, aki elmulasztja. Magától értetődött, azt kaptam meg, ami kijár nekem, hisz én voltam az Elemér. Magától értetődött, és egészen addig még csak észre se vettem, míg az utolsó évben, az új tanév elején meg nem jelent egy új tanuló, egy ötödik osztályos, ő.

Mondtam, semmi különös se volt abban, hogy engem ebbe az iskolába jártattak. Viszont olyan szembeszökő, igen, egyszerűen szembeszökő volt, hogy a gazdag Apatin frissen érkezett lakosa, egy egészen nyomorult senki, koldus, amelyet a svábok között találni se lehetett: az útkaparó a zsidó, azaz az úri iskolába íratta be a fiát! Tudod, mi az, hogy útkaparó? A vasúti bakter, a járásbírótság szolgája, még egy sváb béres is társadalmi rangot, jómódú embert jelent hozzá képest. Az útkaparó nem kap egyenruhát, nem kap cipőt, mint a járásbírótság szolgája, nincs saját kunyhója, mint a sváb béresnek, az útkaparó rongyos, és valami durva söprűvel és holmi hosszú nyelű, gereblyeszerű szerszámmal a vállán sétál a kövezett úton, hogy a szekerekről lehulló szalmát meg a ganéjbuckákat

az út közepéről az árok mellé halomba kaparja. Egyszerűen nevetséges még beszélni is róla... De nem változtat semmin, akármilyen nevetséges, beszélnem kell róla, az útkaparóról, aki tandíjat is fizet, hogy a jobb iskolába írassa be a fiát. Beszélnem kell róla; róla kell beszélnem, ha magamról szólok. Így van, és nem másképp. Nem az útkaparóról, az apjáról, hanem a fiáról, óróa, Útkaparó Pistiről.

Gyűlölet volt első látásra. Talán nem mindjárt kölcsönös. Biztos azonban, legalábbis most úgy rémlik, hogy gyűlölet volt a levegőben. Először bennem, vagy benne, vagy pedig mind a kettőnkben egyszerre? Mindenesetre bebizonyosodott, hogy eltéphetetlen, mint valami kötelék. Egyikünk se szabadult meg tőle, soha. Egyikünk se. Lehet komikus vagy felháborító, de úgy kell beszélnem kettőnkéről, mintha egy család lettünk volna, többes szám első személyében: *rólunk* – rólam és Útkaparó Pistiről. Mi ketten, mint házások, egymás ellen, egymás dacára élünk, s ez csak egy különös formája annak, hogy két ember végeredményben, ha fogcsikorgatva is, egymásért, egyik a másik jegyében, egymásnak éljen. Olyan volt ez a gyűlölet, mint valami boszorkánykonyhán kotyvasztott méreg, beleette magát a húsba; afféle mámor, ami többé el nem illan, tart. Óróa nyilvánvaló, hogy ez a gyűlölet volt a sarkantyú a szügyében, hegyes ösztök a húsában, álmát is megrontó – micsoda? Valami, ami nélkül más lett volna az ő élete. De – az enyém is.

Mért küldte Útkaparó Pistit az apja az úri iskolába, máig sem tudom. A paraszt átkozott úrhatnásága? Ő, a magyar, a svábokkal szemben szintén valami magasabb rendű hatósági személynek vélte magát? Vagy csak épp a fiából akart mindenáron urat nevelni? Akárhogy is, az elkényeztetett, agyonápolts zsidó csemeték és a jobb keresztény hivatalnokcsaládok gyermekei között megjelent Útkaparó Pisti. Valamennyiünk között az egyetlen, aki nyáron mezítláb, télen csizmában járt az iskolába. A beszédmódja is elütött másokétól: valami furcsa tájszólással beszélt, parasztos zsirosan, tempós hosszan ejtve a magánhangzókat. Valami kirívóbbat, abszurdabban kirívót el sem lehet képzelni. De mielőtt még a száját egyáltalán kinyitotta volna...

Kezdődött mindjárt az első napon . . . Délelőtt, a szünetben. Emlékszem. Az iskolaudvarban, a nagy nyári vakáció után, mindenki kezében az otthon gondosan becsomagolt tízórájával. S persze engem álltak körül, mert mindenki tudta, hogy a főszolgabíróék a nyáron Abbáziában voltak. Pisti, az új tanuló, az idegen, nem hozott tízórait, hanem csak ténfereg külön, és nézi, mit esznek a többiek. Majd kinézi a szemét, s hallgatja tisztes távolból, amit strandról, penziókról, hotelekről beszélek. Ebben a pillanatban kaptuk el először egymás tekintetét. Valami kifürkészhetetlen volt már akkor a macskazöld szemében. S alig ütközött össze tekintetem az övével, nekiugrik a gyepes udvar közepén álló vadgesztenyefának. Egyik kezével a zsebében s csak a bal karjával és a két meztelen talpával kapaszkodva szempillantás alatt fent terem a fa tetején. Mint egy mókus. A fa alatt a kezek a vajjal megkent zömléssel és sóskiflikkel a szájhoz vezető feleúton megálltak, a rágó szájak tátva maradtak – nyakukat csavargatták, hogy jobban lássák Pistit. Különösen a lányok. Egész odavoltak. Csak én tettem úgy, mintha továbbra is a selyempapírba göngyölt uzsonnámmal volnék elfoglalva. A többiek egymás után rohanták meg a vadgesztenyefát, a legvállalkozóbbak úgy, egy kézzel a zsebben, mint Pisti, aki szótlanul trónolt fenn a magasban. A legügyesebbek se tudtak még csak meg se kapaszkodni az öreg fa vastag törzsén.

– Meg se próbálom. Nem volna nehéz, de sajnálom az új, abbáziai cipómet.

Ezt a lányoknak mondtam, de olyan hangosan, hogy Pistinek is meg kellett hallania a fa tetején. Mekkora volt a presztízsem, az abból is látható, hogy senki sem akadt, aki ezért a szánalmas kifogásért nevetett volna rajtam. De hogy ez csak kifogás, azt a legbutább is észrevette – és kivétel nélkül mindnyájan tovább bámulták az új tanulót, Útkaparó Pistit. Abbáziánál is nagyobb benyomást tett rájuk. Nemcsak a presztízsem miatt nem nevettek ki engem, hanem azért sem, mert egyszerre nem számítottam előttük. Nem voltam fontos. Elfelejtettek azon nyomban. Egy katonatiszt, akinek letépik csillagait, elveszik kardját – mindezt egy gyerek is tudja érezni. Én éreztem.

Úgy védekeztem, hogy elnéztem Pisti fölött. Mintha levegő volna. Úgy tettem, mint ahogy tennem kellett volna belül is. Belül azonban nem voltam képes erre. Mikor egyszer az iskolaudvarban a gyerekeknek, akik körülálltak, elmondtam, hogy vadászaton voltam, és hogy már a jövő évben, ha majd beiratkozom a gimnáziumba, apám nekem egy igazi puskát, egy flóbertpuskát is vesz, rá se néztem Pistire. De az egésszel neki akartam bebizonyítani valamit. Azt, hogy én ki vagyok, azt, hogy hogyan hallgatnak engem, azt, hogy hogyan néznek föl rám a fiúk és a lányok mind. S noha rá se néztem Pistire, pontosan kitalálta, hogy mit akarok. Éreztem magamon a zöld szemét. S egyszerre mindenki hátat fordít nekem, és Pistire bámul. Az magasba emeli az egyik lábát, belenyúl a zsebébe, kihúz egy szál kénes gyufát, és a kopott, hosszú szárú – a többi gyerek mind rövid nadrágban járt –, a hosszú, fekete bársonynadrágján végighúzva lobbantja lángra. Mint a többiek, akaratom ellenére én is nézem, és várom, hogy mi jön most. Helyettem egyszerre megint ő lett a középpont, mintha a rövidnadrágos fiúk közt ő volna a felnőtt. S mintha csak a saját mulattatására tette volna, megvárta, hogy a gyufaszál parázs-szá izzon, hogy aztán közömbös arccal a két fogsora közé vegye. Úgy állt ott a gyufával megvilágított fehér fogaival s előretolt ajkával, mint egy kis mesebeli sárkány.

Nem barátkoztak vele. De idővel épp az, hogy mezítláb járt, hogy csak neki volt patkós csizmája, hogy hosszú szárú volt a nadrágja, és még az is, hogy tíz órakor, míg mások uzsonnáznak, ő a vadgesztenyefa legmagasabb ágait keresi ki magának hintázásra, tekintélyt, határozottan rangot adott neki. Barátkozásra nem is volt kapható. Ha valaki a tízóraitát meg akarta osztani vele, Pisti elfintorította a képét, mintha békát kellene nyelnie:

– Vajaskifli? Brrr.

Valósággal imponált. Hamarosan jobban irigyelték azért, hogy neki, közülünk egyedül neki szabad mezítláb járni, mint engem azért, mert az apám járási főszolgabíró. Ő az értékeknek egy új, feje tetejére állított ranglétráját honosította meg a zsidó iskolában. A falak a Pisti nevétől visszhangoztak; nemcsak a nyápic zsidó palántáknak, de a keresztény úrifíúknak is

Pisti volt az állandó beszédtemájuk, az ideál. S talán épp ezért, mert a fölényes Pisti mintha egyáltalán senkivel se törődne. Azzal se, hogy noha ő közvetlenül mögöttem ült, az ötödik padsorban, még egyetlenegyszer sem méltattam arra, hogy egy szót is szóljak egyenesen őhozzá.

Ezalatt pedig legalább annyit foglalkoztattam őt, mint ő engemet – legalább annyit, mert valósággal üldözött; minduntalan kiagyalt valamit, amivel még inkább fölém kerekedhetne. Ebben a titkos versenyben szemérmetlenül és perfidül leleményesnek mutatkozott. S közben adta az ártatlant. Engem ez a plebejus szívóssága visszataszított, degutált, nevetségesnek találtam. De nem ő, hanem mégis én váltam nevetséges-sé, mert én voltam az, aki kevésbé tudta megőrizni a fölény és nemtörődömség külszínét. A magunkfajta lények idegei rosszabbak.

Egyik nagynéném Olaszországban járt, s fekete lakktáskát hozott nekem ajándékba. Zárja fölött egy csillogó fémlapba cifrán bevésve nevem kezdőbetűi: B. E. De ez nem minden. Bent, a táskában, késsel bélelt külön rekesz az irkáknek, zölddel bélelt a könyveknek, és fönt, a táska falába erősítve a toll- meg tollszártok. E tok födelét nem kellett kihúzni, csak meg kellett nyomni egy gombot, és felpattant, mint egy ékszeres kazetta. Szenzáció, valóságos látványosság volt.

Akkor én már elvesztettem azt a magasabb rendű ártatlanságot, amelyiket minden „homme bien né” már a bölcsőjébe ajándékol kap – nem tudtam már gyanútlanul csak magamnak élni. Mióta a zsidó iskolában megvonták tőlem a hódolatot, mióta Útkaparó Pisti versenytársává alacsonyítottak le, belül is lealacsonyodtam. Mintha parvenü s nem úriíú lettem volna. S nem is annyira az iskola, mint Pisti, csakis Pisti volt az, akit magam alá akartam teperni, s csak ehhez kellett a többiek hódolata. Nem a táskának örültem tehát, hanem a hatásnak, amelyet tenni fog. Már akkor elkezdődött az, hogy örömeim, élvezeteim, értékeléseim függő viszonyba kerültek egy harmadik személlyel, valami rajtam kívül, valami jóval alattam állóval... mondjuk ki, bármily abszurdum is: Útkaparó Pistivel.

Útkaparó Pisti táskája, egy szakadt fülű, fonott cekker, akkora volt, hogy nem fért be az iskolapad rekeszébe; Pisti a lá-

bához, a pad mellé állította. A rövidlátó Gereblyés tanító, aki-
nek egyazon teremben kellett öt osztályt tanítania, a padok
közt fel-alá sétált. A másodosztályosoknak magyarázva a ne-
gyedikesek írásbeli munkáját ellenőrizte, s közben mindun-
talan megbotlott a Pisti cekkerében. Ilyenkor Pistire egy
bosszús s felém egy panaszos tekintetet vetve elhúzta a szá-
ját. Én minden ilyen alkalommal meglepetést színelve hátra-
fordultam – és Pisti vörös lett, mint a főtt rák. Egy napon
azonban – azután, hogy az én táskámat mindenki megcsodál-
ta, még a tanító is, és nemcsak megtapogatta, hanem még
az orrához is emelte, hogy megszagolja a finom milánói bőrt
–, már nem tudom hogyan, de egyszerre az egész iskola figyel-
me az én táskámról a Pisti cekkerje felé fordult. Kiderült,
hogy Útkaparó Pisti cekkerének alján, a könyvek és füzetek
alatt, Pistivel együtt egy karikás ostor is jár az iskolába. Pisti
legalábbis hidegvérrel és teljes közönyt színlelő ábrázatával
azt állította, hogy „természetesen” ő mindig is magával hozta
ezt cekkerében.

– Mit báméskodtok rajta? Karikás ostor, és kész – jelentette
ki. Emlékszem az unott hangjára, mintha fel sem tudná fogni,
hogy vannak, akik karikás ostor nélkül járnak iskolába.

Az iskolában Pistin kívül persze senki sem volt, aki valaha
is a kezében tarthatott volna egy karikás ostort. Tülekedtek
körültte, s megcsodálták a kurta nyelét – egy darab durva fa,
akkora, mint a fél karom –, de még jobban az ostort magát,
egy piszkos, csomós kötelet, mely, mint csecsemő körül a pó-
lya, a nyél köré volt tekerve, s legalább négyszer akkora lehe-
tett, mint maga a gazdája, a különben nem épp nagyra nőtt,
de busa fejű és széles vállú Pisti.

Mikor a zsidó gyerekek hittanórája kezdődött, mi, keresz-
tények a katekizmusunkkal a plébánoshoz mentünk, s ekkor,
mindjárt az iskola kapujában valamennyien – persze az én ki-
vételemmel – versenyt kérlelték Pistit, csördítsen egyet a cso-
dás karikás ostorral. Hóna alatt a fületlen cekkerével, mely
mágikusan vonzott minden tekintetet, Pisti a fejét rázta:

– Nem.

– De Pista... Pistike... Pistu, édes, mért nem?

– Csak.

Délután azonban, iskola után, négykor, az iskola előtt, az utcán Pisti, mint egy hatásvadászó ripacs, egyszerre a kocsiút közepén termett. Mintha csak unalomból tenné, vagy mindenesetre saját szórakoztatására, belenyúl a rejtélyes cekkerébe, kihúzza a karikás ostort. Lassan, hogy növelje a türelmetlenséget, körülményesen a két bokája közé, a földre állítja a cekkert, s aztán hanyagul forgatni kezdi a feje fölött a hosszú ostort. Nagy porfelhőt ver fel a kötél, de aztán, mint amikor kavicsot dobnak a vízbe, úgy keletkeznek karikák a levegőben, és pattog, és csattan, hogy visszhangzik tőle az utca. Ez a mutatvány minden este, ha a tehéncsorda hazatért a poros országúton a községbe, hallható és látható volt – de épp ez volt az, ami a gyerekeknek, akik mindenben az „igazit” szeretik, elragadóan bámulatosnak tetszett: mint egy igazi csordás.

Én akkor már otthon, a tükör előtt végzett titkos és sikertelen próbákkal jó néhányszor összeégettem a szájamat. Most valami olyan érzéssel, mint az emberé, aki reményvesztetten vakmerővé válik, s valami csodában bizakodik – miután a többiek sorban sikertelenül próbálkoztak, hogy fejük fölött, mint Pisti, széles ívben forgassák meg a karikás ostort –, letettem a porba a szép táskámat, s utolsónak, izgalomtól szédülve, szintén két kézre fogtam az ostor nyelét. A csodákat azonban tudvalevően elriasztja, ha várnak rájuk. Ahogy forgattam az ostort, ahelyett hogy karikásan a fejem fölött villámlott és csattogott volna, a piszkos ostorkötél óriási kukacként csarodott a mellem köré.

Rettenetes volt.

Rettenetes? Miért? Miért kellett volna Baróczy Elemérnek a karikás ostorral úgy brillíroznia, mint egy csordásnak vagy Útkaparó Pistinek? – kérded. Azért kérded, mert már elfelejtetted gyermekségedet. Gyerekek társadalmában nincs becsülete a specialistának, csak az ezermesternek. Gyerekek társadalmában egy Achilles, ha kiderül, hogy a sarkán sebezhető, nevetségessé válik. Gyerekek társadalmában, aki uralkodni akar, annak, ha arra kerül a sor, tudnia kell cigánykereket is vetni – vagy legalábbis nem szabad elárulnia, hogy valamilyen balkezes.

Tegnapi bálvány, ahogy ott álltam a kocsit közepén, prűszkölve a portól, a körém fonódó piszkos kötéllel, nevetség tárgya lettem. Kinevettek, tele torokból, felszabadultan nevettek; akadt olyan is, aki, mintegy túlozva örömét, hogy Pistinek hízelegjen vele, tapsolt jókedvében.

Pisti nem nevetett velük. Nem vegyűlt el a hordában, megmaradt külön, mintha az ellenem való küzdelem cézári ösztönöket ébresztett volna benne. Amit nekem kellett volna, és nem bírtam, ő most is következetesen keresztülvitte: szeme sem rebbent, elnézett fölöttem. Annyira elnézett, hogy ettől kezdve gyakran kétség támadt bennem, megalázóbb, mint minden egyéb: a kétség, hogy hátha észre sem vesz, nem is gyűlöl, még csak nem is gyűlöl. Szeretni valakit, aki nem viszonzza érzelmeidet: szenvedés; de az elképzelés, hogy gyűlölsz valakit, aki előtt egyszerűen nem számítasz – ez gyehenna.

A zsidóknak nem volt fontos iskolájuk felekezeti vagy faji jellege. Karácsonykor, mint a többi iskolában, a zsidó elemi iskola keresztény tanulóinak aránylag nagy számára való tekintettel, szünetelt a tanítás. A zsidók úgy tettek, mintha *majdnem* olyanok volnának, mint mi. A karácsonyi szünet után legalábbis kiderült, hogy a legtöbb zsidó családban a gyerekeknek vett ajándékokkal éppúgy ünnepelték a karácsonyt, mint mi, többiek. Bár szombatoként mind oda jártak a zsinagógájukba, melynek kapuja az iskola gyepes udvarára nyílt, volt köztük, aki még karácsonyfát is állított. Erre jól emlékszem, mert mikor a karácsonyi szünidő után megint összetalálkoztunk, nemcsak az arcok voltak frissebbek; mindenki viselt valami újat, új cipőt, új ruhát vagy új kalapot. Az iskola udvarában mindenkinek volt mutogatni- és mesélnivalója. Csak Pisti oldalgott körülöttünk, egy-egy percre maszk nélkül, bizonyos bámulattal hallgatva a híreket a mások örömeiről. Ugyanazt a zöldre kopott, fekete bársonynadrágját hordta, ami térden alul a már szintén jól ismert patkós csizmája szárába volt gyömöszölve. Egyszerre csak látom: Pisti körül néz, s a szeme megakad az udvar közepén álló kerek kúton. Mint valami párdúc, fölugrik a kút kávájára, onnét be a favödörbe, mely egy vastag láncon lóg, és csak úgy félvállról, de annál harsányabban odaszól a többieknek:

– Hollá, gyerekek, hollá, szeretném, ha valaki leeresztene.

A lányok, különösen a főerdész pisze orrú, harmadikos Klárikája és a barátnője, egy Lebovics nevű zsidó boltos fekete lánya, Jolánka, nagy piros masnival a hajában, rémületükben akkorát sikítottak, hogy a tanító azonnal ijedten bújt elő a házacskából, melyben az udvarban, a zsinagóga és az iskola között a lakása volt. Rövidlátó szemével is azonnal meglátta, hogy megint... – ő mondta így: „Már megint Útkaparó Pisti!” –; és mielőtt Pisti elhagyhatta volna a vödört, a tanító már fogta, s jól meg is húzta a Pisti elálló fülét, előbb az egyiket, aztán a másikat.

Az embereknek általában hamis elképzeléseik vannak a gyűlöletről. Emlékszem a rémületre, amivel Pistit a mély kút fölött, a vödörben láttam lebegni. A két lányon kívül – aki az én rémületemnek is hangot adott – a többieknek csak mulatság volt a látvány. Hogy Pisti a kútba fulladhat, ez az elképzelés megrémített. Élvezettel töltött el azonban, mikor a vaksi tanító mindenki szeme láttára Pisti fülét húzogatta.

Tudom, mi a gyűlölet, s erről még lesz mondanivalóm. Most csak annyit, hogy Pisti föl sem vette, mindenesetre úgy tett, mintha föl sem venné Gereblyés tanító tettelegességét; az iskolában pedig egész nap másról sem volt szó, mint a kerekés kútról, hogy Pisti, ha a buta lányok nem sikoltanak, s a tanító ki nem szalad, Pisti hagyta volna, hogy leereszék, mélyen, egészen a víz színéig, ahonnan, ha az ember kihajol a vödörből, talán még a kút fenekét is láthatja. Nem volt érdekesebb kérdés, mint az, hogy vajon mi lehet a víz alatt, a kút fenekén. S voltak, akik hitték, hogy Pisti még ezt is tudja.

Pisti tömzsi alakja köré egy elszánt felfedező és mindenkéül bátor kutató, egy kútkutató elhaló hangon megtárgyalt legendái szövődtek.

Pisti azonban az én sorsomon megtanulhatta, hogy a hódolók éhes nép: mindig új és új koncot kell vetni étvágyuknak, mert amint ámulatukból felocsúdnak, felüti köztük fejét a kísértés, hogy lázadókká váljanak. S akkor bűnödül róják fel, nem bocsátják meg, sőt meg akarják bosszulni, hogy sokáig hason csúsztak előtted.

Másnap is még a kút körül folytak a találgatások, míg csak Pisti blazírtan nem legyintett:

– Nektek még ez is valami? Bah, nagy eset! – és mint aki nek valami érdekesebb jut az eszébe, hozzám fordult, és kölcsönkérte tőlem a zsebkésemet.

Akkor már majdnem fél éve, hogy nap-nap után egyazon kis teremben oly közel ültünk egymáshoz, hogy ha hátradőltem, a nyakamon érezhettem a leheletét; majdnem fél éve, hogy mindennap ugyanazon a kis udvaron játszottunk – és mégis ez alkalommal történt először, hogy Pisti közvetlenül hozzám fordult. De oly elfogulatlanul tette, hogy ezt már magában is nyílt támadásnak, alattomos sértései betetőzésének éreztem.

Ha ezekkel a részletekkel untatnálak, sajnálom. Ha úgy találnád, hogy mindezek csak szóra se érdemes „gyerekkori ostobaságok”, ezzel csak arról tennél tanúságot, hogy, mint általában a felnőttek, te is elbutultál.

Annak, ami tízéves koromig történt velem, nagyobb hatása volt arra, hogy ma ki és mi vagyok, mint bárminek abból, amit azóta éltem át. Az, hogy 1914-ben világháborúba mentem, és hogy 1918 őszén elvesztettük a háborút; birodalmak, melyek akkor összeomlottak és azóta keletkeztek, forradalmak és ellenforradalmak – mind kevésbé döntő szerepet játszottak abban, hogy én az vagyok, aki lettem, mint az, ami a bácskai sváb község zsidó iskolájának gyepes udvarán történt; minden kevesebbet jelentett, mint Útkaparó Pisti és a karikás ostor vagy az a furulya, amit az én zsebkésemmel faragott.

Ez az én zsebkésem egyébként a zsebkézipar remeke volt. A nyele gyöngyházba foglalt, egy nagy és egy kis penge, rugós olló, körömráspoly, sőt oldalt egy ki- és behúzható fogpiszkáló is volt benne. Ez a zsebkés volt az első a későbbi hosszú sorban, s csak azért kértem magamnak – karácsonyi ajándékul kaptam meg –, hogy Útkaparó Pisti kinézze rajta a szemét.

Eddig, valahányszor a többiek közül valaki csodájára járt az én zsebkésemnek, Pisti szórakozottságot színelve fordult el; ezúttal is, hogy kölcsönkérte tőlem, szeretett volna úgy tenni, mintha mindegy volna neki, miféle kés a késem, de mégis, mikor kezébe kapta, a kezében érezte, a meglepetéstől, a kíván-

ságtól egy percre szinte ijedten, de fürkészve emelte rám a szemét, mielőtt a kést használatba vette. Tülekedve állták körül, mert most már Pisti minden mozdulata várakozásokat váltott ki. Ő, talán azért is, hogy minél később kelljen megválnia a mesés szerszámtól, lassan forgatta a fűzfaágon, melyből nyugodtan s könnyedén, mintha csak egy ceruzát hegyezne, furulyát faragott. Visszaadta a kést, s a furulyát mindjárt ki is próbálta: olyan szépen szólt, hogy akinek nem maradt nyitva a szája, az felsikoltott lelkesedésében. S ekkor Pisti az ő valódi ripacsgeisztusával megint csak legyintett egyet:

– Nohát, gyerekek, nektek még ez is valami? – és a frissen kifaragott furulyát úgy hajtja el, mint valami odvas diót. – A furulya unalmas. Jobb szeretek így füttyülni – és két begörbített ujját a szájába dugva hosszú, fülhasogatón éles füttyöt hallat.

Senki sem látott át Útkaparó Pisti mutatványain. Csak én tudtam, de én biztosan tudtam, hogy nap nap után két keze közé fogja, és keservesen töri a fejét, hogy egy-egy újabb szemfényvesztő mutatványt eszeljen ki. A többiek azonban elhitték, hogy Pisti ötletszerűen, csak úgy a kabátja, helyesebben a szűk és rövid, rettenetesen kinőtt zekéje ujjából rázza ki a virtus és az ügyesség kápráztató attrakcióit, mint ahogy más jókedvében hol ezt, hol azt a nótát dúdolja magának. S ebből önként adódott a hiedelem, hogy Útkaparó Pisti még számtalan más, talán közönséges, keresztény és zsidó úrigyerekek előtt elképzelhetetlen, kalandos fortélynak a tudós letéteményese.

Most már minden csak az ő presztízsét növelte. Még az is, hogy senkivel sem pajtáskodott. Még az is, hogy Pisti mellé, aszerint, hogy lassan szedte-e a lábát vagy gyorsan, a zöldre fakult fekete bársonynadrágjának össze-összesúrlódó két szára hol sírós, hol vidám hangú, valóságos állandó zenekíséretet adott. Rettenetesen érdekes lett, annyira érdekes, hogy győzelmeinek ezen a csúcán, a győztesek szédületével talán ő maga is kezdte rosszul érezni magát a saját polükratészi bőrében.

Ami engem illet, mondom, én keresztülláttam rajta, és egyszerre harcmodort változtattam: a háttérben maradtam, lát-

szólag türelmesen, feladva a küzdelmet, valójában kimondhatatlan türelmetlenséggel várva. Csak azt akartam kivárni, míg Útkaparó Pisti fel nem fedi repertoárjának leghatásosabb számait – akkor azután látni fogja, hogy nem terített le végleg, s túl korán hitte, hogy már kedvére táncolhat a fejemen.

Minden jel arra vallott, hogy Útkaparó Pisti kezd kifogygni a meglepetésekből. Most már nap nap után megismételte a maga előadását a karikás ostorral: iskola után az iskola kiskapuján egyenesen a kocsiútra ment ki, és mint akinek egy renitenskedő, láthatatlan csordát kell maga előtt terelnie, forgatta és csattogtatta a karikás ostort, ameddig csak el nem tűnt a lelkesen bámuló szemek elől. Mint egy kiköltekezett, csodáit eltékozolt, kivénült bűvészmeister...

Új esemény, melynek Pisti lett a hőse, már csak egy következett; igaz, erről az egész iskola bizonyos ünnepélyességgel értesült. Egy délelőtt ugyanis, egymástól függetlenül, eljött az iskolába, be a tanterembe, hogy az öt osztály összes tanulóinak füle hallatára panaszt tegyen a tanítónál Pisti ellen – az erdészeti felügyelő, valamint Lebovics Jolánka papája. A lányok, egyáltalán nem árulkodási szándékkal, hanem tiszta lelkesedésből, elmesélték otthon, hogy Útkaparó Pisti kimért öt hosszú lépés távolságból egyetlenegy sercentve, egy sugárban és oly jól célozva tud a két felső foga közül köpni, távköpni, hogy nekik egyenesen a tenyerükbe talált, egyszer se melléhibázva, előbb a Jolánka, aztán meg az erdészeti felügyelő kislányának kitárt tenyere közepébe.

Amennyire emlékszem, a négy év alatt a cingár Gereblyés tanító senkihez egy ujjal hozzá nem ért – ami természetes is, hiszen épp a tanítványai szüleinek, az iskolát fenntartó jobb családoknak a fizetett alkalmazottja volt. Azonban a kútka-land óta, mikor először kapta keze közé a Pisti elálló fülét, ez a fül, úgy látszott, a tanító úr cigarettafüsttől sárga ujjaira különös vonzóerőt gyakorolt. Bizonyos játszói szenvedéllyel ki-kiparancsolta a muzsikáló nadrágú Pistit a katedra elé, hogy egyet-egyet húzzon az elálló, húsos fülén. Nem hosszan, nem különös brutalitással, inkább mint egy ínycsok, aki épp csak az íz szenzációját akarja élvezni. A hangsúlyból,

mely inkább kedélyes, mint fenyegető volt, abból, ahogy a padból kiszólitotta: Pi-i-isti – tudni lehetett, hogy most a fülhúzás következik. Ő mezítláb vagy a padlón visszhangzó, patkós csizmájában ment fel a dobogóra, melyen a katedra állt, egész a szék mellé, melyen Gereblyés tanító ült. A tanító csavarintó kezét kifürkészhetetlen, komoly arccal, mozdulatlan nyakkal, szisszenés nélkül túrta. Mintha nem is az ő füle volna a nevelési vagy szórakozási akció szenvedő médiuma. Az ő számára tán ez is az áldozatok közül való volt, amit meg kellett hoznia, hogy csak azért is a jobb, az úri iskolába járhasson. Egyébként, hogy el ne felejtsem: amilyen rossz magaviseletűnek számított, nem emlékszem egy esetre sem, hogy ami a leckét illeti, el nem készült volna.

A célba köpés esetében a tanító nem érte be azzal, hogy a Pisti fülét nyújtogassa – az előadás végén Pistinek nem volt szabad hazamennie, „bezárással” büntették. Ez persze csak reklám volt neki – és a távköpésnek. Hazamentek a fiúk mind, folytonos rágó mozdulatokat végezve s a nyelvüket szívogatva, egyre újra meg újra „tárolták” a muníciót, és hol egyik, hol másik állt meg az utcán, hogy különböző távolságokból, különböző célokat tűzve ki, próbálgassa a pontos távköpést.

– Nektek még ez is valami? – mondta csak Pisti, mikor később el-elnézte, hogy a többiek mint kísérleteznek sikertelenül. S azokra, akik faggatni kezdték, árulja el, hogy ő hogy csinálja, csak úgy félvállról ráförmedt: – Mit szekáltok? Az ilyesmit úgyse lehet megtanulni.

Erősen tavaszodott már, mikor úgy találtam, hogy elég a várásból. Nem állítom, hogy terv szerint intéztem minden hadmozdulatot. Lehet, hogy a céltudatos terv csak az egyes harci mozzanatok közben alakult ki. De ami biztos tervszerű, az következetes passzivitásom, a taktika volt: kivárni, míg az ellenség fel nem fedte legnagyobb ütegeit. Azt akartam mondani: a gyanútlan ellenség – de, jobban meggondolva a dolgot, Útkaparó Pisti alighanem gyanította, hogy minden külszínes nonchalance-ommal én állandóan lábhoz tett fegyverrel, lesben állok. Hogy ezt sejtette, erre vall... de beszéljenek a tények.

Mikor Útkaparó Pisti a tanítás alatt fölnyújtotta a két ujját – bár mozdulatnak ez ugyanaz, mint amellyel ünnepélyes esküt tesznek, az iskolában köztudomásúan a legkevésbé ünnepélyes földi szükséglet kifejezésére szolgál –, és Gereblyés tanító egy fejbiccentéssel engedélyt adott Pistinek a távozásra, én is kikéredzkedtem.

Az udvar eldugott sarkában vártam. Ez volt az első eset, hogy publikum nélkül, négyszemközt álltunk egymással szemben – s ez az én kezdeményezésemre történt. Kitalálta, hogy akarok tőle valamit. A saját arcomat persze én nem láttam, de ebben a pillanatban nemcsak róla – rólam is lehullt a maszk. Némán, ő zöld szemének egy gúnyos és szúrós pillantásával, én pedig azzal, hogy a többiek elől bújva utána mentem, rá vártam – ezzel kertelés nélkül vallottuk meg egymásnak, amit úgyis tudtunk: tart a harc közöttünk. Igyekeztem mégis úgy tenni, mintha olyan elfogulatlan volnék vele szemben, mint amilyenek nekem, a főszolgabíróék Elemérjének egy Útkaparó Pistivel szemben lennem kellett volna. Azt kérdeztem tőle, szeretné-e megkapni az én aranyozott patentceruzámat, mely a kabátom hajtókáján fityegő láncocskán ereszkedett a felső zsebembe.

Én is kipirult lehettem az izgalomtól, de az ő képe olyan vörös lett, mint amilyenek eddig, egy-egy tanítói masszázst követően, csak elálló fülét láttam. De válaszul csupán vállat vont, és sercentve köpött egy hosszút.

– Tiéd lehet a ceruza – folytattam én rendületlenül –, ha megmutatod, hogy kell furulyát faragni. S tiéd lehet még ez is – beszéltem tovább elhalkuló s talán rábeszélő hangon, és megvillantottam szeme előtt a karácsonyi ajándékomat, a fogpiszkálójáról különösen híressé vált, gyöngyházba foglalt zsebkésemet. – Tiéd lehet ez is... hogyha elárulod, hogyan csinálod, hogy a szájadba vett begörbített két ujjad közül akkorát fütyülsz, mint egy igazi mozdony.

Bent tartott a tanítás, nem volt sok idő a tárgyalásra. De nem is kellett, mert Pisti csak a szájába dugta a két begörbített ujját, és olyan éleset füttyentett, hogy tán még bent, az iskolában is meghallották. Ez volt minden felelete az én tikos ajánlatomra, s fel-felvonva vállát már ment is – lába gyors

taktusára muzsikáltatva a zöldre fakult bársonynadrágját – vissza az iskolaterembe. De hogy utána én is visszakullogtam, s újra elfoglaltam a helyemet előtte az iskolapadban, nem kellett hátrafordulnom, tudtam, éreztem: Pisti ott, a hátam mögött nem leli a helyét; feldúltam, mint Mefisztó az ékszerekkel Margaréta nyugalmát. Én az én hím Margarétámra, éppúgy, mint azelőtt, aznap rá sem néztem többé; de észrevettem, hogy a szünetben közelemben ólálkodva mint sandít lopva az aranyozott végű patentceruzám láncocskájára.

Nem akarok semmit kétségbevonni abból, amit a szeretet magasztalására összehordtak. A katonatiszt, aki a tüzéségnél öregedett meg, nem illetékes a gyalogság kérdéseiben. Szabadjon azonban közbevetőleg megjegyeznem, hogy sok mindent, amit a szeretet dicséretére szoktak felhozni, én a gyűlölet attributumai közt fedeztem fel. Tapasztaltam, hogy a gyűlölet tud „hosszan tűró” lenni, tudja „nem a maga hasznát keresni”, és tud „mindeneket remélni, mindeneket elfedni”, és amit, ha jól emlékszem, egyházunk szent apostola, mint a szeretet nagy kiváltságát emleget – tudniillik, hogy „soha el nem fogy” –, ez, tapasztaltam, áll a gyűlöletre is. De a gyűlölet mindezen felül még valamit tud: akit szárnyára vesz, ha az csak afféle közepes elmebeli tehetségű, afféle serdületlen gyermek is, mint én voltam, azt zsenivé ihleti, okosság, mint az isten angyalai, természetesen bukott angyalai. Hogyan lehetne különben megmagyarázni, hogy noha Útkaparó Pisti félreérthetetlen „apage, Satanas!”-szal köpött és fütyült az én ajánlatomra, én ugyanaznap délután suttyomban elindultam hazulról, hogy kint a község határában, ahol már a rétek kezdődtek, a kis ház előtt álljak meg. Abban Útkaparó Pistiéknek valami özvegyasszony szorított helyet. Már a kis ablakos vályogvityilló kapujában egyszerre elmúlt a szívdobogásom. Amikor láttam, hogy a mi Sándor kocsisunk az istállóban tízszer különbül lakik, mint Útkaparóék, biztos lettem magamban, a sikeremben, azzal a biztonsággal, melyet az embernek csak egy minden viszontagsággal szemben fölényesen jól bélelt pénztárca, a maga mindenütt jó hangzású neve, rangjának visszaszerzett öntudata, szóval csak a boldog öntudat adhat. Világos lett előttem, hogy napok kérdése csak,

és Útkaparó Pisti úgy fog a markomban vergődni, mint egy szemtelen, röptében elkapott légy.

A sáros udvarban bozontos, sánta komondor rázta láncát, s oly vadul ugatott, hogy kiabálnom kellett.

– Elhoztam foglalóba az aranyozott végű patentceruzámat – mondtam Pistinek, mintha délelőtt elvben már megegyeztünk volna.

– Láncsal együtt? – kérdezte, s a szeme akkorára nőtt, mint az akkori jó, békebeli, Ferenc József képmását viselő ezüst ötkoronások.

– Láncsal együtt.

Mindjárt elkezdte velem a tanfolyamot. Ment minden, mint a karikacsapás. A következő három napon titokban többször összejöttünk. Miért titokban, nem tudnám megmondani, de ő se akarta másképp. Nem voltam épp ügyes tanítvány, s mikor észrevettem, hogy Útkaparó Pisti félni kezd, hogy nem sikerül megtanítania az ő tudományára, s még el talál esni a bértől, s vissza kell adnia a foglalót is, túloztam is az ügyetlenségemet. Szerepet cseréltünk: ő kínlódott, néha toporzékkolt a türelmetlenségtől, én meg úgy tettem, mintha csak ímmel-ámmal venném a leckéket. Ő, telhetetlenül, közben elkérte „megnézni” a foglalón kívül kilátásba helyezett tandíjat vagy vételárat, a zsebkésemet. A negyedik napon, mikor először sikerült szájamhoz emelt két ujjam közül a gőzmozdony füttyéhez hasonló, éles hangot hallatnom, Pisti felsikoltott örömeiben, mint egy győzelem hírére. De én, mikor ő boldogan kipróbálta a már tulajdonába jutott gyöngyházyelű zsebkés fogpiszkálóját, tudtam, hogy ez az én győzelmem kezdete.

Egy napon, visszanyert önbizalmamban, incselkedve nyúltam bele otthonosan s turkáltam Útkaparó Pisti füleszakadt, rejtélyes cekkerébe:

– No, mit csinál a karikás ostor?

Pisti megértette a kérdést. Szűkülve, napokig még a tekintetemet is kerülte, mintha valami rossz varázslattal viaskodna. Fél tőlem, szorongva látja a csapdát, gyanítja bennem a gonoszt. Én annál magabiztosabban, elfogulatlanul, de nem szenvedély nélkül tartottam ki a kísértő szerepében.

Volt egy lapos csonttollszáram, fehér volt, és a kéken ráfestett, emeletes ház alatt aranybetűkkel állt: „Emlék Karlsbadból”. Ha az ember egyik szemét befogva belenézett a tollszár közepén levő, gombostűfejnél alig nagyobb, kerek üvegbe, akkor hegyeket, nyaralókat, egész gyönyörű panorámát láthatott – szóval azok közül a fürdőhelyi bazári vacakok közül való volt, melyek előtt kapzsin, irigyen és bámulattal csak Útkaparó Pistinek maradhat nyitva a szája.

– Ha írnék veled, a tanító úr úgyis mindjárt visszavenné tőlem – mondta, nem annyira nekem, inkább, hogy önmagát biztassa ellenállásra. De a gondolattól, hogy a csonttollszár, melyet kezében tartott, az övé lehetne, remegtek az ujjai.

– Nem kell magaddal hoznod az iskolába – feleltem én –, otthon a házi feladatokat mind vele írhatod. Milyen buta vagy! Legalább biztos, hogy senki se lopja el tőled, és azonkívül, ha mindig otthon van, legalább nem lehet elveszteni.

– És te? Ha például a te apád, a főszolgabíró keresni fogja, és te beáruulsz? Akkor úgyis vissza kell adnom.

– Azt fogom neki mondani, hogy elvesztettem, és kész. Különbben van nálunk otthon még öt darab ilyen, talán hat... nem is tudom pontosan, hány.

Ekkor már olyan biztos voltam a dolgomban, hogy megalázhattam. És a siker kockáztatása nélkül merhettem tudtára adni, hogy nekem semmibe se kerül, nekem csak egy nadrág-gomb az, amiért ő ellenállásra képtelenül lassan mindenét önként ideadja.

S most már nem én mentem ki a község végére Útkaparó Pistihez. Most már ő volt az, aki úgy tett, mintha délelőtt meg egyeztünk volna, s kezében a karikás ostorral egyszerre csak feltűnt a házunk körül. Az ablakból láttam. Természetesen nem mert csak úgy benyitni a rézkilincses, kétszárnyú hatalmas tölgyfa kapun. Hagytam, hadd lézengjen egy ideig.

Még ma is, ezzel az én aggasztóan kopaszodó fejemmel is világosan emlékszem, mint néztem, kukucskáltam ki a hosszú függöny mögül, szívdobogva s először élve át a győzelem hasonlíthatatlan mámorát. Kutya, aki tudja, hogy verést fog kapni és szorongva mégis idejött, itt van, muszáj neki.

Közvetlenül a lefokozás ceremóniája előtt – bocsánat a ha-

sonlatért – egy katonatiszt, aki tudja, hogy most fogják elvenni a kardját, és összetörve a lába elé vetik – talán csak az szorongatja úgy a kezében a tisztí becsület szimbólumát, mint ahogy Útkaparó Pisti akkor a házunk körül kóvályogva az ő dicsőséges karikás ostorát. Mint köztudomású, láttam azóta nem egy embert, amint a kivégzésére vár. Ezek mindig Útkaparó Pistit juttatták eszembe, ahogy akkor a szalon függőnye mögül a szemembe tűnt. Akik a kivégzésükre várnak, ha csak nincsenek nehéz vasban, úgy járnak fel-alá, mint akiket túl soká várat valaki. Majdnem kivétel nélkül – türelmetlenek. Feltételezhető, hogy nem a vesztőhelyre meg a sortűzre várnak ilyen türelmetlenül, hanem csak úgy – nem lelik helyüket, kétségbeesésből, halálfélelemből, tárgyaltalanul türelmetlenek. Mindenesetre türelmetlenek.

Ott, a függöny mögött akkor az elégtétel lázában harapdáltam az öklömet. És csak a félelem, hogy abbahagyja az ácsorgást, és legbelül boldogan azért, hogy nem sikerült találkoznia velem, megkönnyebbülten megfordul, hazafelé – csak ez a félelem vitt rá, hogy ne élvezzem tovább rejtkehelyemet, és behívjam Pistit a házunkba. Egyetlen felesleges szó sem esett köztünk. Azonnal azzal kezdte, hogy megmutatja, hogyan kell a karikás ostor nyelét kézbe venni, hogyan kell a felsőtest mozgatása nélkül, kinyújtott karral, nagy ívben megforgatni, s aztán hirtelen egy csuklómozdulattal, röviden, erősen megrázni.

Az ő karikás ostorral való művészete, az ő utánozhatatlanságának szegény titka csak az volt, hogy sose hagyta senkinek a kezében az ostort addig, míg az magától rátalált volna arra, hogy miképp kell vele bánni. Igen rövid „oktatás” után kezemben az ostor szép karikákat rajzolt fejem fölött a levegőbe, és nem is hosszas kísérletezés után akkorát csördített, hogy három igazi kanász együttes erővel se produkál különbet. Az első csördítésre Pisti toroka elszorult, hang nem jött ki a száján; a tudománnyal együtt magát az ostort is kezemben hagyva fordult sarkon. Futott ki az udvarunkból, el, hazafelé.

Véletlenül se akartam tőle valamit is ingyen – a leckédíjon, a karlsbadi tollszáron kívül másnap az ostorért még külön egy karcsú, éles ceruzahegyezőt is kapott tőlem.

Ettől kezdve mintha kicserélték volna Útkaparó Pistit. Ge-reblyés tanítónak a Pisti füle irányában a legkisebb kirándulás-ra sem volt többé még csak ürügye sem. Pisti csendes, Pisti jó lett. Mint munkásnegyedek egy elbukott forradalom után. Még fel-felmászott ugyan a vadgesztenyefára, míg a többiek az udvarban tízóraitak, de ennek, ellentétben a múlt-tal, inkább az a jellege lett, hogy észrevétlenné akar válni a már újra kilombosodott ágak rejtekében. S különben is a fáramászás már *vieux jeu* volt.

S mint ahogy ez a győzőkkel történni szokott, akihez hozzá-szegődött egyszer a diadal, az csak mindig újabb, még ragyo-góbb triumfusokat arat.

Kit érdekelt már Pisti, mikor nemcsak az iskolában, de Apatinban és környékén sem volt másról szó, mint a pőfögő automobilról, az elsőről, mely a bámulattól megmerevedett házsorok és emberek szeme előtt örületes zúgással száguldo-zott a kocsiuton? A lovak megbokrosodtak, a szekerek árokba fordultak, ha a töftöfőlő piros gépkocsi feltűnt. A por, amit az esténként hazatérő gulya felvert, játék volt a homokfellegek-hez képest, amiket az automobil hagyott maga után. S én ott ültem benne. Ezzel a járművel a húsvéti ünnepek alkalmából egy gáláns liverpooli bankvállalat honorálta boldogult apá-mat, mert – hála kitűnő személyes relációinak – sikeresen járt közbe bizonyos, mind a járás, mind az angolok szempontjából előnyös gazdasági arrangement ügyében.

Útkaparó Pisti, ha elvágattunk mellette a piros kocsin, fehér porköpenyben, elfordította fejét, s esküdni mernék rá, hogy nem nézett aztán se utánunk. Egyébként mindent elkö-vetett, hogy elfelejtsék. Még a nadrágja sem muzsikált. Hogy csinálta, nem tudom.

Egy-egy óvatlan pillanatban azonban el-elkaptam zöld sze-me tekintetét, s ilyenkor mintha tetten értük volna egymást. Gyorsan, mindjárt mind a ketten másfelé néztünk, de egyi-künk sem titkolhatta a másik előtt: ellenségek vagyunk, az egyik győztes, a másik lefegyverzett, de ellenségek. Útkapa-ró Pistinek látnia kellett engem a sofőr mellett! S nem is ál-modhatott arról, hogy csak egy percre is felüljön ő is. Nem-csak nem lehet vetélytársam, hanem még cselédem se, ha én

nem akarom. Lásna be ezt! Lásna be: ez volt minden, amit kívántam! Csak ezt kívántam, hogy végre kigyógyuljak az emésztő, abszurd betegségemből, aminek neve: Útkaparó Pisti.

Az iskolában a két lány, az erdészeti felügyelő Klárikája és a fekete Lebovics Jolánka már megint úgy tekintett rám, mint azelőtt. Majdnem mint valami apatini kis királyfira. De nekem Pisti, épp Pisti, csak Pisti kellett volna. Pisti miatt beszéltem akkor is, mikor Klárikának és a nagy piros masnis Jolánnak automobilkirándulásaimról és a tervről meséltem, hogy nyáron talán elautózunk még Bécsbe is.

Útkaparó Pisti, még ő is elbáméskodva hallgatta a varázsos röplő szőnyeget helyettesítő, zúgó, piros kocsiról szóló, nagyzó mesémet. De hamar magára, illetve rám eszmélt. Ráésmélt, hogy ha csak egy pillanatra is, de óvatlanul igenis megadta magát. S ettől úgy esztét vesztette, hogy vakul a vesztébe rohant. Mert hosszú idő után egyszerre megint előkapta az új karikás ostorát, és nekiszilajodva, mint aki fenyeget, elkiáltotta magát:

– Helyet!

Most ütött az én óráim. Kiléptem a félkörből, mely szabadon hagyta Pistinek az udvart.

– Ez nem is igazi! – szóltam, a ziháló Pistihez mentem, és lehetőleg unott képpel vettem ki kezéből az ostort. Mindenki engem nézett. Amikor kiálltam a középre, s ellentétben a megvadult Pistivel, mosolyogva, bizonyos hanyag sikkkel vettem kézbe s lendítettem meg teljes sikerrel az ostort, boldog meglepetésükben a lányok, aztán a fiúk is tapsolni kezdtek. Nézték rám, mint akit még csak irigyelni sem lehet, csak bámulni.

Nem vesztettem el józanságomat. Minthogy végre ütött az óráim, Pistinek még tartogattam valamit. Mintha nem is érteném a nagy hatást, úgy, ahogy egy-egy mutatványa után ő szokta, hanyagul dobtam vissza neki az ostorát, s mintha semmi sem történt volna, folytattam a félbemaradt mesét az esetleges bécsi kirándulásról a piros automobilon. S közben, mintegy a magam mulattatására, előhúztam a zsebkésemet, amit annak a helyébe kaptam, amit Pistinek adtam, és farics-

kálni kezdtem a földről felemelt kis faágat. Összedugott fejjel tolongtak körülöttem, s hogy a faág a furulya formáját öltötte, mintha szemük láttára varázsolnék, vagy – ami ugyanaz – varázst varázs után törnék meg.

Van, gyerekeknek van érzékük ilyesmi iránt; mindjárt látták: Pisti megszégyenült. És felszabadulva s megbosszulva magukat a múltbeli hódolatukért, mintha Pisti csak valami csaló lett volna, kórusban lelkendeztek:

– Elemér... Elemér... – és kézzől kézre adták a furulyát.

A híres Pisti külön, egymagában, oldalt állt a kék matrózruhás Elemér árnyékában, mint valami leálcázott, szánalmas, rongyos kölyök... Pisti eltakarta az öklével a szemét. Talán sírt, talán nem. De pusztán a lehetőség, hogy talán sírt, az is elég volt. Egy hős, aki sír – az többé, legalábbis a gyerekek számára, nem igazi.

Hogy balga kétségbeesésében utolsó kísérletnek szánta-e, vagy csak azért tette, hogy valamit ő is produkáljon, mindenestre Pisti valamennyiünk feje fölött magas ívben egy minden eddigi rekordját fölülmúló távolságra köpött egyet. Most azonban, ennyire nincs logika az életben és a nőkben, az egykori elragadtatás helyett a Lebovics fűszeres piros masnis Jolánkája csak nyafogva és méltatlankodva fordította el a fejét:

– Pfuj, micsoda parasztság ez a köpködés!

Pisti két karja a levegőbe lendült, mintha a semmiben próbálna megkapaszkodni. S hirtelen rám vetette magát. Sose hittem, hogy a szenvedély a legmagasabb hőfokán pontosan számító, jeges józanságra képes. Pisti szorító karjai közt, a ruhámon keresztül a vállamba, majd a nyakamba vésődő foga hatására a kis vadállat eszeveszett rohama alatt akkor tisztán átgondoltam, hogy a birokban én fogok alulmaradni, s ezért abbahagyva minden ellenállást engedtem, hogy a földre teperjen. De aztán kilencéves fejjel, teljes tervszerűséggel, szabadon maradt kezemmel, melyben még ott szorongattam a zsebkésemet, a rajtam dühöngve hempergő Pistinek belehasítottam hátul a muzsikáló bársonynadrágjába. S, amennyire csak a szerfölött kényelmetlen helyzetemben lehetett, vigyázva arra, hogy őt magát meg ne sebesítsem. Abban a másod-

percben elengedett. A hátul kettévált nadrágja térítette észre. Nyakát kiforgatva csak a nadrágját nézte, az egyetlen. Hátul kereken domborodott ki a meztelen ülepe. Volt nagy nevetés. Pontosan úgy, ahogy akartam, ahogy a gyűlölet ihletében valósággal kikalkuláltam.

Gereblyés tanító rémülten sietett a helyszínre, mint valami rendőrfőnök a hírré, hogy az ő körzetében merényletet követtek el az államfő ellen. Még az élvezetes alkalmat is elszalasztotta, hogy csavarintson egyet a Pisti elálló fülén. Anynyira magánkívül volt, mint ahogy csak egy kis nyimnyám zsidó tud lenni, ha egy nagy úr, hatósági személy, általában a hatóság haragjának veszedelmét érzi tornyosulni a feje fölött.

Én nem ereszkedtem le odáig, hogy Pisti nevét csak a szájamra is vegyem. Hagytam, hogy a többiek tanúskodjanak, egymást túlkiabálva.

Egyhangúlag Pisti ellen vallottak:

- Az Elemér egy szóval se bántotta...
- Egyáltalán nem is szólt hozzá...
- Az Elemér... az Elemér rá se nézett...

A tanítócska majdnem sírt. Csakhogy az ölébe nem vett engem. Hogy nem fáj-e, hogy nem tört-e el valamim, hol ütött meg, nem akarok-e egy pohár vizet, esetleg egy finom cukros limonádét? És közben lábamnál guggolva tenyerével próbálta tisztogatni a ruhámat. Előkelően szótlan maradtam. S mikorra Gereblyés tanító úr kedélye annyira visszabillent egyensúlyába, hogy tudott a szerencsétlenség előidézőjére, a magyar királyi községi izraelita elemi iskola szégyenfoltjára gondolni, az a „példás megfenyítés” elől kereket oldott.

Úgy kellene lenni, hogy ezzel körülbelül a végére is jutottam volna az én meg az Útkaparó Pisti közös történetének. Úgy is látszott, hogy vége van, mert Pisti ugyan másnap dagadt képpel – az apai szigor aligha énmiattam, valószínűbb, hogy a nadrágért büntette –, de mégis reggel nyolcra elszántan ott ült mögöttem az iskolapadban, a helyén. A saját nevét azonban ezután már csak akkor hallotta, ha Gereblyés tanító azzal igyekezett egy-egy rosszkedő gyermek kedélyére hatni, hogy azt mondta: „Vigyázz, hisz nem vagy te egy Útkaparó Pisti.” Úgy látszott, Pisti eltökélte, hogy minden szégyent le-

nyel. Az iskolaudvarban lehetőleg falnak támaszkodva állt, mert azt hitte, hogy különben mindenki a hátul hosszában öszszevarrt nadrágját nézi. De sokáig az ő parasztgyomra se bírta. Kezdt el-elmaradozni az iskolából, onnan most már nemcsak a tanító, meg a gyerekek szülei, hanem a gyerekek is kiközösítették. Otthon, Útkaparóéknál nagy küzdelmek játszódhattak le, mert párszor, több napi, kétségtelenül titkos iskolakerülés után a nagy tutajbajuszú apja jött vele, ő vezette az iskola kapujáig, s ott maradt órát állni, míg Pisti be nem ment. De ezek a Pisti tanulói karrierjének végső vonaglások voltak. Jó pár héttel az iskolaév vége előtt mégis egészen elmaradt.

És a közös történet, ha az életben valami ráció volna, befejeződhetett volna azzal, hogy íme, ki-ki visszakerül az őt megillető helyre. Gyakran lehetett látni Pistit a tutajbajuszú apja sarkában, amint az országutat takarította, melyen a mi gépkocsink – én elől a sofőr mellett, hátul a boldogult szüleim –, maga után szemet maró, sűrű, az útszéli hatalmas eperfák koronájáig nyúló porfelhővel robogott tova.

Mikor a következő évben városba adtak, azt hittem, hogy véget ért az Útkaparó Pistivel közös történetem.

Még nem tudtam, hogy a gyűlölet sokkal inkább „ki nem fogy”, mint a szeretet. Emészti az embert, mert kielégíthetetlen. Ez a sajátsága az, amely megaláz és kínoz, mint az éhség valami elátkozott ordast. Étvágya van a gyűlöletnek, fáradhatatlan és jóllakathatatlan. S tovább parázsluk a hamu alatt. Hogy Pisti nem felejtette el, ebben nincs semmi különös. De én, miután alaposan, egész életre elláttam Pistit – hiszen nélkülem elvégezte volna az elemít, s amilyen ambiciózus volt, talán még a polgári iskolai padok is tovább fényesítették volna az egyetlen bársonynadrágját –, az ember azt gondolhatná, hogy ami engem illet, ezek után odahagyhattam volna az örökkön égő csipkebokor unalmas szerepét.

Elfelejteni Pistit, míg ő csak úgy fő és forr tovább is a tehetetlen bosszúvágyban és gyűlöletben – világos, ez, csak ez lett volna diadal. De éppen ez az: a gyűlölet sohase részesít a teljes, végső diadalban. Ennek bizonyossága, mint látni fogod, az egész életem.

Kiskadét – hercig egyenruhában –, ha ünnepre vagy szünidőre haza-hazalátogattam, mind kevesebb empressement-nal szalutálgattam vissza az egykori, mindkét nembeli kis zsidó iskolatársaknak. Ez magától értetődik. Viszont semmiképpen sem természetes, hogy nemegyszer csupán Pistiért akartam mindenáron, ha csak egy-egy napra is hazalátogatni. S a kiskadét előtt kárba veszett fáradságnak, elrontott örömnak, nem sikerült ünnepnek számított, ha hosszúnadrágos egyenruhájában, aranygombos katonasapkájában végigvonulva az apatini széles, kövezett gyalogjárón, nézőközönsége közt nem tudta felfedezni a Pisti busa fejét. Mít ér a főutcán a boltajtóban álldogáló patikusok meg kereskedők nyájas, hízelgő, bámuló tekintete, a házak előtt délutánonként padon ülő emberek, akik utánad fordítják a fejüket, ahogy elhaladsz előttük, ha az az egy nincs köztük, ha az az egy nem tud erről, aki nélkül mindez neked csak unalom? Mintha töméntelen költségbe vernéd magad, hogy egy bankettet rendezz, és az összes meghívottak megjelenének, kivéve azt az egyet, aki miatt az egészet inszenáltad; egyes-egyedül ő nem, akinek az elkápráztatására – vagy megmérgezésére – csak keretnek, eszköznek kellett az egész. De egyszer aztán – s azóta többször – mégis sikerült addig járnom a község utcáit, míg a szemem elé nem kerültem.

Rám nézett, hogy lássam: lát engem – és köszönés nélkül, két kezét zsebre dugva állt meg, míg el nem mentem mellette. Ez új volt, és új volt még valami: ilyenkor mintha fa vagy kő volna az anyag, amiből mozdulatlan arca formálódott – de a szemem, a zöld szemem mintha nevetett volna, nem is fenyegetően, csak nevetően.

Keresztüllátott rajtam, kitalálta, hogy még mindig nem kerelkedtem fölébe, még mindig neki akarok imponálni – és én magam előtt még csak nem is tagadhattam, hogy igaza van, mert én még sokkal jobban tudtam, mint ő csak sejthette is, hogy mennyire alapos a föltevése.

Családomban csak anyai ágon volt hagyományos a katonai pálya. Boldogult apám inkább azt szerette volna, hogy jogot tanuljak. Akkoriban jogászdiplomával startolt majd minden kormánypárti képviselő, főispán, államtitkár, miniszter.

A szülők vitájában én lettem a döntőbíró – és csak azért álltam az anyám oldalára, mert... Nevetséges, hogy milyen szempontok döntenek el, mi lesz egy emberből, mi lesz az életpályája! Elvörösödöm ma is a szégyentől, ha eszembe jut, de ez nem segít rajtam, mégis úgy van: nem választottam volna a kadétiskolát, s nem lettem volna hivatásos katonatiszt, ha nem csábított volna a gondolat, hogy ha szünetidőre hazalátogatok a községbe, Útkaparó Pistinek a kocs út sarában, a tutajbajuszú apja körül lábatlankodva látnia kell majd engem fehér kesztyűben, aranygombos egyenruhában. Nem tudom, hogy ha Kleopátra orra valamivel rövidebb, a föld története csakugyan másképp alakult volna-e, de hogy én nem mentem volna kadétiskolába, s hogy ha már mentem is, hamarosan ott hagytam volna, ha nincs Útkaparó Pisti, az holtbizonyos. A katonai pályát egyáltalán nem rám szabták. Tulajdonképp kezdettől fogva inkább kint az apai birtokon szerettem volna magamnak élni és gazdálkodni, hiszen nem voltak érvényesülési vágyaim, fárasztott még a gondolata is az esetleges nagy karrierrel együtt járó erőfeszítéseknek. De minden másképp történt, mert volt egy átkom, a bögöly, amely nem hagyta nyugton a paripát: Útkaparó Pisti.

Életem további húsz esztendejét átugorva akár mindjárt a történetem végét kezdeném elmondani. Mert semmi abból, ami az alatt az idő alatt játszódott le, semmi abból, ami azt a kiskadétot mai, aggasztóan kopaszodó jómagamtól elválasztja, nem változtatott ezen a viszonyon. Ennek a viszonynak szándékaim és cselekedeteim fölött, fölöttem való esztelen és megalázó hatalmán. A történet elejében adva volt egész további életem uralkodó motívuma, azonkívül adva volt mindjárt a történet elejében a történet vége is. Adva volt olyan leküzdhetetlenül, mint ahogy adva van egy szemre jelentéktelen, kis kávéskanálnyi porban, mely azonban sztrichnin, a halál. Nincs apelláta. A halál! Igen, később épp a halálról lesz egy és más mondanivalóm, de a szokástól eltérően semmi ünnepélyes, magasztos, nagyszerű, sőt, sőt... Ami az okosságot, értelmességet illeti, abban az élet maga sem jeleskedik, de az, amit a halál művel, a halál maga, az egyszerűen elképesztően, felháborítóan, botrányosan – buta. Buta, mint a halál – engedd

meg, hogy bizonyos elégtétellel valljam saját kreációmnak ezt a kivételesen találó, jobbal nem helyettesíthető hasonlatot.

Tehát: ez az egész história köztem és Útkaparó Pisti közt, buta volt, mint a halál, de annál inkább tartós, és voltaképp állandóan tartott, vagyis... hogy is mondjam? Természetesen nem tartott állandóan, hiszen ha nem is a fizikai, de a társadalmi térben a saját növekedésünkkel együtt nőtt a távolság köztem és közte. De mindig újra adódott valami, ami épp ennek a távolságnak jegyében, paradox módon épp ennek a távolságnak feszültsége következtében felelevenítette, életben tartotta ezt a boszorkányos kontaktust.

Hónapok, fél esztendő is el-elmúltak anélkül, hogy csak eszembe jutott volna a Pisti személye. Egy serdülő fiút vagy éppen az élet tanulóéveit élő ifjút, aki előtt minden kapu, mint előttem, nyitva áll, annyi, de annyi újság, szenvedély, öröm és bánat sajgat! Persze száz nap közül kilencvenben kisebb gondom is nagyobb volt, mint Útkaparó Pisti. Csakhogy... Úgy képzeld, hogy fejed alatt nagy, teli vánkosban a rengeteg puha pehely között egy, egyetlenegy hegyes tű bujkál; száz éjszakán át édesdeden alszol, de aztán jön egy százegyedik éjszaka, s ezen egyszerre, hogy, hogy nem, ismét megszűrod magad a mérgezett hegyű tűben, és akkor hetekre, míg megint el nem felejtéd, vége az álmodnak, nyugalmadnak, kezdődik századszor, folytatódik a hosszabb-rövidebb szünet által megszakított, csak látszólag megszakított folytonosság. Mert egy-egy ilyen pusztá pauza éppúgy csak magának a folytonosságnak volt az ellentmondásos eleme, mint ahogy a zenében is ez a szerepe a pauzának. Az eltávolíthatatlan tű mindig ott fészkelt a vánkosodban, amint ezt utólag mindig újra megtudod egy-egy szúrásból.

Csak visszanezve vált előttem világossá, hogy ez így volt. Közben, míg tartott, mindig újra meglepett. Olybá vettem, hogy egy fantom, tagadtam, megpróbáltam tagadni a létezését. Ezért, valahogy ilyen pedagógiai szándékból önmagammal szemben – tehát nemcsak azért, mert mások előtt szégyelltem ezt a „kapcsolatot” – soha ki nem ejtettem a nevét, még gyerekkoromban sem, még otthon sem. S ha hazamentem

Apatinba, nem kérdezősködtem felőle még akkor sem, ha az egész kéthónapos vakációm alatt egyszer sem sikerült látnom.

Több mély vágással kilyukasztani egy gépkocsi gumiját, ez magában véve nem több, mint utcagyereknek a komisz csínyje. A kölyköt elnáspáolja az ember, és azon túl az egész, éppúgy, mint a vásott kölyök, szóra sem érdemes.

De ebben az esetben, az enyémben – sajnos, azt is mondhatnám, a miénkben – semmi sem normális.

Mikor ez történt – s talán épp az éntőlem kapott, csábos, gyöngyháznyelű zsebkés pengéjével –, már mind a ketten benn jártunk a kamaszkorban, s legalább negyed év telt el azóta, hogy a zsidó iskola udvarán utoljára hallottuk egymás hangját. Jel volt nekem a kilyukasztott gumi, hogy nem képzelődtem; az azóta eltelt évek alatt nemcsak én nem tudtam szabadulni Útkaparó Pistitől: egymás húsában hegyes ösztöke maradtunk.

Ez az egyik.

A másik ok, ami miatt épp ezt az esetet nem tudom elfelejteni, az a saját magatartásom. Ezt egészen megmagyarázni magamnak máig sem vagyok képes.

Egy nyári vasárnap, életemben először, úgy, mint a felnőttek, a vonatnál az én saját, külön vendégeimre várhattam. Mind, mint én is, a hadapródiskola patyolatfehér nyári uniformisában, egész falka. Vidéki úri házban, tudod, van hely elég. A vidám kis bajtársak zajos bevonulása délután a vasútállomásról, az emberek előtt, akik családotul kint ültek a különösen tisztára takarított gyalogjárón, a padjaikon az utcán, vagy az ablakon néztek ki... kívánni sem lehetett nagyobb feltűnést. Ifjú társaságomat a vendégeskedés tényén kívül nem annyira az én személyem, persze nem is Apatin, hanem a Duna vize vonzotta. Mindenki amellet volt, hogy mindjárt fürödni induljunk. Tudtam, hogy hétfőn már mennek – ők ezért siettek úgy a fürdéssel. Én ezzel szemben ugyanez okból azt indítványoztam, hogy előbb menjünk kirándulni az erdőbe. Nincs az a prókátor, aki ezt az én propozíciómát érvekkkel tudta volna támogatni, mert hiszen a kis erdő, mindjárt ott, a községi rétek határán, semmiféle látványosság-

gal vagy a Duna vizében való versenyúszáshoz hasonló élvezettel nem kecsegtetett. Igen ám, de az út oda a kitört kerítésű, kis ház előtt vitt el, Útkaparóék tanyája előtt – és én remélhettem, hogy vasárnap Útkaparó Pisti is otthon lebzsel, s látnia kell engem, vendégeim élén. Indítványomat csak azáltal sikerült elfogadtatnom, hogy jó apám engedelmével az egész nagy halihózó társaságot – egyik a másik ölében, ki ülve, ki állva – automobilunkra raktam; ezt akkoriban már én magam sofíroztam, ha csak apró kirándulásokról volt szó. Az úton nem vettem észre Útkaparó Pistit, de mikor az erdőben a magunkkal hozott pótuzsonnát is elfogyasztottuk, s visszamentünk az erdőszélén hagyott gépkocsihoz – messziről láttam, hogy az egyik elülső kerékkel a félrebillent kocsin baj történt. Azonnal tudtam: Útkaparó Pisti. Új gumit fölszerelni, ennyire nem terjedt autóvezetési tudományom, s ezért nem maradt más hátra, mint vendégeim felét gyalogosan a községbe meneszteni, a baleset hírével, a sofőrért. S míg én a többiekkel ott táboroztam a sebesült kocsi körül – senkinek sem árultam el a gyanúmat –, egyszerre, ahogy felpillantok egy közvetlen közelben álló hatalmas tölgyre, fenn, a legtehetően mozdulatlanul guggolva a sűrű lombok közt Útkaparó Pistit látom.

Nem tudom egészen megmagyarázni, mi ütött belém. Ahelyett, hogy elkiáltottam volna magamat, és ujjal mutattam volna a kártevőre, lesütöttem a szemem – és hallgattam. Vagyis tovább viháncoltam pajtásaimmal, akiket, mint ahogy az nagyon fiatal emberek sajátsága, lelkesített még autónk balesete is, mint a kirándulást csak még érdekesebbé tevő kaland.

Azt megértem, hogy Útkaparó Pisti annak kockázata árán is, hogy az apám markos hajdúi kivasalják a bőrét, élvezni akarta hőstette hatását. Ha meggondolod, hogy Útkaparó Pisti apja a járási főszolgabíró közvetlen és legeslegáltalansabb szolgálója, láthatod, hogy ehhez a merénylethez a szenvedély elvakító dühe kellett. Bizonyos bátorság is, kétségtelenül. De nem ez a kérdés. Ő – ez nem probléma. De én, miért értem én be azzal, hogy a gyepen mulatozó barátaim közül felfelpillantottam a tölgyfa tetején rejtőzködő Pistire, lopva, titokban, mintha nem is ellenségek, hanem cinkosok volnánk?

Miért játszottam azt a Dávidot, kinek Isten kezébe adta el-lenségét, Sault – ő azonban nem szegzi át a dárdával, hanem abban leli kedvét, hogy bebizonyítja, orra alá döngöli, látod, átszegezhettelek volna, és nem tettem? Kísérlet lett volna, hogy a nemeslelkűség gesztusával vesztegessen meg, oltsam el frenetikus bosszúvágyát? Lekenyerezni próbáltam-e, meg-engesztelni, megnyerni?

De hiszen biztosan tudom, hogy ez időben már, ha ő csak egy barátságos mosollyal próbál is közeledni felém, én egy pusztá szempillantással rendreutasítom, eszébe juttatom, hogy kicsoda ő és kicsoda vagyok én. Köztem, Baróczy Ele-mér, a jövődöbéli tényleges császári és királyi katonatiszt és Útkaparó Pisti közt, ha „jó viszony”, akkor csak úr és szol-ga közötti relációban, de semmi, ami barátságra csak halvá-nyan is hasonlítana, természetszerűen nem volt lehetséges.

Semmiképp sem tudom hát magamat holmi nagylelkűségi rohammal vádolni, annál kevésbé, mert felejthetetlen az az élvezet, amit nekem a tölgyfa tövében töltött óra szerzett. Pisti a foglyom volt; amit eddig nem tudtam elérni, most ő szerezte meg nekem: látnia és hallani kellett engem, engem, aki – mint tán azóta sem sikerült – egész idő alatt elbűvölő vidámsággal szórakoztattam az egész baráti társaságot. S rá-adásul mind eközben egész a legutolsó pillanatig, noha a fa tetején ült, valójában fal mellé volt állítva, nem tudhatta, hogy a következő pillanatban nem vezényelek-e sortüzet; és míg a sofőr az új gumit fel nem szerelte a kerékre, és az autó a társasággal megrakodva el nem indult, nem tudhatta, még akkor sem tudhatta, hogy csak játszom-e vele, mint macska az egérrel, nem állítom-e meg az autót – vagy csakugyan megke-gyelmeztem neki.

Roszbabb kínokat aligha szenvedett volna, ha leszedetem a fáról és elagyabugyáltatom. Akkor nem voltam ilyen okos, akkor semmit sem gondoltam. Lehet-e, hogy a gyűlöletnek is van óran-gyala, aki sugallataival csalhatatlanul tanácsol, irányít, s kézen fogva megóv attól, hogy elsődleges ösztöneidre hallgatva meg-foszd magad a komoly, a tartósabb és – ez a legfontosabb! – a foly-tatható elégtételektől? Ez profán füleknek persze pusztán reto-rikus kérdés, de mint látni fogod, az én számban nem az.

Egyelőre csak annyit, hogy mindennek ellenére később mégis bosszantott, hogy elszalasztottam az alkalmat, mikor úgy kedvemre elagyabugyáltathattam volna Pistit – s ami Pistit illeti, neki az ő kölyökvandalizmusa nem kielégített bosszúvágy, hanem a miatt az óra miatt, amit a tölgyfa tetején kenyemre-kedvemre kiszolgáltattva, szívbillentűűinek fortissimójában, fakírmozdulatlanságban kellett eltöltenie, alighanem csak rafinált új megaláztatást és további megbosszulni valót jelentett.

Azt mondom: *alighanem* ezt jelentette, mert csak feltételezhetem. Hiszen sose került arra sor, hogy bármit is szóval megmondjunk egymásnak, egyáltalán: hogy beszéljünk egymással. Sose, érted?

Ahogy a háborúban a szemben álló ellenséges csapatok csak kölcsönös tüzelés révén érintkeznek. Ez azonban elég ahhoz, hogy sokat tudjanak egymásról, sőt tartós állóharc idején az egymás minden életnyilvánulásának kölcsönös, állandóan megfeszítetten figyelő ellenőrzéséből a szótlan intimitásnak egy fajtája fejlődjön ki köztük.

Mármost mennyivel inkább köztem és Útkaparó Pisti között, akik egymással szemben nem hetekig, hónapokig, hanem nem sok híján két évtizedig álltunk, ki-ki hiúszszemmel figyelve a maga fedezéke mögül – állóharcban! Csakhogy míg a fronton az ilyen megmerevedett, beásott ellenséges vonalak között ez a paradox intimitás bizonyos idő után a csapatok légénysége közt könnyen átcsaphat igazi fraternizálási törekvésekbe, köztem és Útkaparó Pisti között ez a veszedelem sose kísértett...

Mi az, amit a még megismétlődő, nem is túl számos rencontre-okból el kell mondanom, mielőtt belekezdenék a történet végébe? Gondolkodnom kell ezen, mert ami engem illet, nekem már egyedül a vége a fontos. Szeretném azonban, ha az előzményeket legalább annyira ismernéd, hogy ezt a véget ne találj érthetetlennek. Az előzmények... mint az eddigiekből láthatod, az előzmények mindig ismétlődések, *da capo*, mindig önmagukat ismétlik meg. Talán így van minden emberi viszonyban. Van egy alapmotívum, s minden, ami az adott viszonyon belül történik, csak ennek a több-kevesebb hévvel

való modulációja. S mert így van, voltaképpen nem csoda, ha az embert túl gyakran sanyargatja a homokízű sivatagunalom mindennel és mindenkivel szemben. Ez az unalom azonban csak akkor következik be, ha már a legváratlanabb változatok sem téveszthetnek meg abban, hogy már megint csak azt az egy domináns motívumot hallod, *semper idem*... És most, ha egy ember, ha egy emberhez való viszonyod úgy elhatalmasodik más irányú érdeklődésed, minden más, számtalan viszonylatod fölött, hogy valamennyi ennek az egynek lesz a függeléke, quasi mellékmondata? Ha az egész, látszólag sokrétű, mozgalmasan eseményes életeredről kiderül, hogy csak egyetlen nagy körmondat volt, s abban a pillanatban, melyben eltűnik az egyetlen alany, a legpompásabb részei semmitmondó, széteső cafrangokká válnak? De nem, még nem kezdhetem a végén, előbb még mesélnem kell. Van még mit mesélnem.

Egy napon Zomborban, a kedves városban, a megyeház előtt, a korszó aszfaltján, úrilány oldalán, frissen sült hadnagyocska, csörgetem vadonatúj aranybojttal díszített, vadonatúj, csillogó, hosszú kardomat. A lányra – aki ha nem is lett volna szép és elegáns, már a családi név miatt is, amit viselt, irigyeltté tehetné volna azt, akinek majd a kezét adja –, erre a lányra énnekem jogom volt úgy nézni, hogy ha akarom, holnap a menyasszonyom. És, istenemre, szép is volt, milyen szép! Ha még egyszer élhetnék, nem kívánnék magamnak mást, mint azt, hogy enyém legyen ez a lány. Manapság már talán nincsenek is ilyen lányok... én legalábbis azóta sem látam hozzá hasonlót. Ha a divatjamúlt szó: báj, még meg-megüti néha a fületem, rá kell gondolnom, járására, mosolyára. Üde volt, mint egy parasztlány, és nyugalmas, mint egy csendes, mély folyóvíz a napsütésben. Ha eszembe jut barna karja, ha elgondolom, hogy ez az én fejem most a térdén feküdhetne, és ragyogó fehér fogait látnám, ahogy fölém hajol – kedvem volna falba verni a fejemet.

Egyetlen vigaszom, hogy Útkaparó Pisti sose tudta meg, hogy ezt a bájos lányt is elvesztettem miatta – mert miatta vesztettem el. De hadd folytassam elbeszélésemet az újdonsült kis hadnagyról, akinek kerékbetörés járna, ha volna egy

igazságos isteni gondviselés, mely az elszalasztott boldogságot bünteti.

Tehát mint pár hét óta mindennap, déli sétájáról hazáig kísértem ezúttal is, s ahogy visszafelé megyek – az út a tisztí étkezde felé egy olyan, a természettől és a városi képviselő-testülettől versenyezve elhanyagolt, szegényes kis parkon vitt át, mint amilyen egyik-másik alföldi városban a pályaudvarok környékén szemetesen búslakodik –, a kis fák alatt, melyeket az akkor kezdődő tavasz sem tudott vidámbbá tenni, egy lány jön velem szembe. Ő és én egyszerre lassítjuk lépteinket, egyszerre hőkölünk meg, hogy egymásra mosolyogjunk. Én této-vázva, mert nem tudtam mindjárt, honnan olyan ismerős ez az arc, de ő a ráismerés vidám biztonságával:

– Elemér! Semmit se változott.

Nem akartam udvariatlan lenni, elárulni, hogy még mindig nem tudom, kivel állok szemben.

– Úgy találja? Csakugyan nem változtam?

– Száz lépésről meg kell ismerni. Éppolyan lehetetlenül szőke és nyurga, mint mikor még a zsidó iskolába járt. De maga még mindig nem tudja, kivel beszél? – csengett a nevetése.

– Hiányzik a hajából a piros masni – feleltem én, mert ekkor már felismertem az egykori kis zsidó iskoláslányt. – Jolán, a Lebovics Jolánka, ugye?

Vagy tíz évvel azelőtt költöztek el Apatinból. A zsidók, mint tudod, amint megszedik magukat, város felé gravitálnak. De akkor is, ha tönkremennek: s ez utóbbi volt a Lebovicsék esete, akik különben sem számítottak a nagypénzüek közé. Lebovics! A meglepetés, valamint a lelkesedés hőfokát lényegesen lehűtötte, hogy eszembe jutott a neve. S mindjárt, ahogy hangosan kimondtam, valami olyan érzésem támadt, mintha tapintatlanságot követnék el. Azt mondani valakinek, hogy Lebovics – nekem komikusan hangzott, és egyben majdnem úgy, mint valami nyegle sértés. Az ember sok mindenben túl tudja tenni magát, de bizonyos nevek, ugyebár, már eleve lehetlenné tesznek minden szimpátiát. Mindent összevéve tehát semmi kedvem sem volt a véletlen találkozást tovább nyújtani, s még kevésbé ismételni. Ő elmondta, hogy alkalmazott valami nagy malom irodájában, s én közben, akkori kitű-

nő étvágyammal a rám váró tiszti étkezőre gondoltam, ahol akkoriban egy egészen kiváló szakács remekelt.

Ha ez után a találkozás után soha többé nem látom, az egyetlen emlék, az egyetlen benyomás, amit külseje hagyott, a rövid haja. Azt hiszem, ő volt az első élő nő, akit rövid hajjal láttam. Akkoriban ez még unikum volt, és disztigváltabb társaságban lehetetlen. Túl feltűnő ahhoz, hogy ne hasson kellemetlenül.

Már el akartam köszönni, mikor észrevettem, hogy nemcsak én vártam türelmetlenül, hogy már mehessek, hanem ő sem kívánt egyebet. Az utolsó percekben, miközben velem beszélt, időnként egy-egy pillantást vetett jobb felé, a kis, poros fasor végére. Ott egy fiatalember állt. Az alföldi kisvárosoknak ezek az úgynevezett parkjai néhány kellemetlen, esőmosta paddal az ifjúság széles rétegei számára a hagyományos találkahely szerepét töltik be. Az egész helyzet világos, teljesen normális lett volna; délidő, hivatalból jön, ez az az óra s a többi. Teljesen normális és érdektelen is lett volna mindez, ha... Ha az a fiatalember nem úgy áll ott a fasor végén, ahogyan állt. Mozdulatlanul és egyenesen felénk nézve, s nemhogy nem titkolva, hanem tüntetve azzal, hogy útjában vagyok. Egyszerűen, mintha a park az övé volna. Mint valami házigazda, aki udvariatlanul feláll, áll, s így mutat ajtót az alkalmatlankodónak. Erősen tavaszodott már, de rajta még fekete bőrkabát volt, s csak állt, szélesen. Nem, nem mint valami házigazda, hanem sötéten, mint valami útonálló.

Akkor már jó ideje elmúlt, hogy nem kerültünk egymás szemé elé, én meg az Útkaparó Pisti. S különösen az utolsó hetekben, amióta annak az úrileánynak bemutatnak, akit mások is már kezdtek menyasszonyomnak nézni – olyan nyugodt, magammal és a világgal olyan elégedett voltam, hogy ez nem is lett volna lehetséges, ha el nem feledkezem a Pistivel való elintézetlen bajvívásomról, ha nem sorolom azt a többi távoli gyerekkori ostobaság közé; afféle lelki bárányhimlő, ami nyomtalanul eltűnik.

Abban a pillanatban, ahogy ott a fasor végén álló, medveszerű alakban ráismertem, ez az illúzió eloszlott. Azonnal ráismertem. Tán nem annyira a szememmel, mely már akkor

rövidlító kezdett lenni, mint inkább idegeim vibráló reakciójából. Mint a maláriás, aki már az első borzongásból ráismer betegségére: itt van. A bennem támadt feszültségből, a már-már elfelejtett keserű hőségről, ami az alak láttán feltarajosodott bennem. A kontaktus – vagy hogy nevezem másképp? – egy csapásra helyreállt, helyben vagyunk megint. A régi volt, a régi voltam, ugyanaz.

Jolán viselkedéséből azonban valami fontosat tudtam meg. Ahogy én eddig senkivel sem beszéltem Útkaparó Pistiről, éppúgy ő sem mondott el semmit a kettőnk különös titkából még ennek a lánynak sem. Mennél inkább igyekeztem most már látszólag elfogulatlanul és nevetgélve hosszúra nyújtani a társalgást, kezdett lopva úgy pillantgatni a tőlünk alig húsz lépésnyire meggyökeresedett Pistire, mint félénk feleségek szoktak, ha észreveszik, hogy férjük valamit rossz néven vesz tőlük, de társaságban lévén nem kérdezhetik meg, mi baj van. Határozottan az volt a benyomásom, hogy semmit sem ért, bámulja Pistit, és mintha félne tőle. Az csak állt. Értésemre akarta adni, hogy semmit sem felejtett el; várja, mikor takarodom el, mert még a szagom is merénylet az ő fennkölt személye ellen. De inkább azt hiszem, hogy – mint általában az alsóbb néposztályokhoz tartozó emberek – nem tudott magán uralkodni. S ha valami ilyet észreveszek, ez mindig elég ahhoz, hogy teljes fölényben érezzem magamat. Ezért a gyerekszobám nagyszerű drilljének tartozom hálával. Öt-éves voltam ugyanis, mikor három nap ebéd után nem kaptam a desszertből. Ezt a büntetést azért rótták ki rám, mert előzőleg az asztalnál vendégek jelenlétében hangosan fájlaltam a hasamat. Jó anyám meggyőződéssel jelentette ki: „Mások jelenlétében nem fájhat az ember hasa, csöppet se.”

Én tehát csevegtem Jolánnal tovább, és úgy tettem, mintha egy kicsit gondolkodnom kellene, mielőtt eszembe jutna, hogy miféle gyerekkorbeli viszályokra emlékszik a lány, aki azt kérdezte, hogy azok vajon még most is tartanak-e köztem és Pisti közt. A kérdésen csak nevetni tudtam, s majdnem szívből, mert közben arról az igazán komikus tényről értesültem, hogy Pisti sofőri pályán keresi meg kenyerét. Mert automobilt nem vehetett magának, legalább más kocsiját

akarta vezetni. Soha nem lett volna sofőr, ha gyerekkorában nem irigyel engem az automobilért.

Később persze eszembe jutott, hogy bármily nevetséges is ez, én nem nagyon nevethek rajta, mert ha Pisti nem is, de én tudom, hogy milyen okból bújtam uniformisba. De akkor majdnem szívből nevettem, mert láttam annak a komikumát is, hogy én ellenséges viszonyban legyek – egy sofőrrel. De míg nevetve, sőt kissé méltatlankodva feleltem: „Mi jut eszébe?” – a gondolat, hogy a lány ezt természetesen elhiszi, és tán el fogja mondani Pistinek – kéjjel töltött el.

Pisti ugyan, a kettőnk között lüktető „kontaktus” következtében, egy percig sem fog kételkedni abban, hogy nem mondtam igazat – de percnél rövidebb ideig, egy pillanatig megtámadja majd a legmegalázóbb kétség, s azt kérdi magától: hátha mégis, hátha a hadnagy még csak nem is tartja számon a gyűlöletemet?

Egy ilyen kétséggel úgy vagyunk, mint a féltékeny ember a maga legabszurdabb gyanújával. Hiába rúgja el magától, de egyszer élt, megfogant benne – egészen szabadulni tőle soha többé nem fog.

Tapasztalatból beszélek. Nemcsak azért tudtam oly vidáman viselkedni, mert „az embernek mások jelenlétében nem fájhat a hasa”, hanem – mert felvillanyozott, hogy láttomra Pistinek földbe gyökerezik a lába. Mert újra és újra megkönynyebbülést hozott, ha eloszlott a gyanúm, ez az igazán legkínzóbb gyanú, hogy hátha semmibe véve, hátha egyedül – hogy is mondjam –, igen, hogy hátha – viszonzatlanul gyűlölök.

Ha utamat a tisztí étkezőbe egyenesen folytatom, akkor jobbra kellett volna mennem, el kellett volna haladnom a kihívóan szoborrá vált Útkaparó Pisti előtt. Mielőtt még Pisti tüntethetne azzal, hogy nem emeli meg sapkáját, én gyilkos elfogulatlansággal pár szót vetnék oda neki, katonatiszt a sofőrnek, kivel gyerekkorában pajtáskodott. Mégse tettem. Nem volt feltétlen biztos, ura leszek-e a hangomnak, s ezért inkább balra kanyarodtam. Éreztem, tudtam, nem mozgok úgy, mint máskor. Se amikor elköszöntem a lánytól, se amikor elindultam. Kicsit úgy emeltem sapkámhoz a kezemet, úgy

emeltem meg s tettem karomra kardom markolatát, mint az operettekben a kis hadnagyok. Túlságosan sikkesen.

Igyekeztem százszázalékosan megfelelni az ideálnak, melyet egy acsarkodó sofőr alkothat magának a gyűlöletes, a minden jóban dúskálkodó, nyegle és boldog katonatiszt úrról.

Alig tettem pár lépést, hátrafordítottam a fejem, hogy utánuk nézzek. Minden gondolkodás nélkül, reflexszerűen fordultam hátra. Azaz, ha legalább hátrafordultam volna, egész testtel, egész arccal, nyíltan! De én, aki pár perccel előbb még élveztem a gyerekszobámnak köszönhető, fölényes önfegyelmemet, most ellenállhatatlanul suttyomban, lopakodva akartam utánuk nézni, abban a reményben, hogy senki se látja. Mintha az ember egy óvatlan pillanatban idegen fiók titkát feszegetné; és arcomba szökött a vér, mert persze rajtakaptak. Ugyanabban a pillanatban ugyanis éppúgy suttyomban a leány is hátrapillantott menet közben, és a tekintetünk találkozott.

Úgy látszik, hogy amint elindultam, mindjárt ott termett Útkaparó Pisti, mert most már együtt mentek, ellenkező irányban, Útkaparó Pisti, nagyokat lépve, elől, s utána a lány. Pisti, mint annak idején a zsidó iskola udvarán, fel-felvonta vállát, és fekete bőrkabátja zsebébe tett kézzel, de könyökével hevesen gesztikulálva beszélt. Én nem követtem a leány példáját, hanem, ha már rajtakapott, megálltam és néztem utánuk, míg el nem tűntek a szemem elől. Úgy néztem, hogy... Hát igen, magyarázza meg valaki, aki okosabb nálam; erőfeszitésembe került, hogy utánuk ne osonjak, hogy alattomban, tisztos távolból követve, nézhessem őket. Meglepetés ért ugyanis, ezt nem tagadhattam, de felfogni mégis képtelen voltam. Ez az állapot az, melyben az ember nem akar hinni a szemének.

Tehát: az történt velem, hogy mikor a Pisti oldalán láttam menni, ez a Jolán, igen, a Lebovics Jolán engem egyszerre örülten érdekelni kezdett.

Más, akár kellemes, akár kellemetlen meglepetésekkel, még nagyokkal is, valahogy úgy van, hogy utólag az ember rájön: számíthatott volna rájuk, gondolhatta volna, hogy bekövetkeznek. De *meglepő* meglepetés – nem tudom okosabban kifejezni –, meglepő meglepetés, hogy negyed óráig fe-

csegsz valakivel anélkül hogy az mást is jelentene neked, mint egy gusztustalan nevet – s már mégis tovább. De mikor visszafordulva egy pillanatra, épp csak felvillan az arca, belekápázik a szemed ennek az arcnak – a felfedezésébe. Nem tudom, szép arc volt-e. De a nap egész hátralevő részét azzal töltöttem, hogy – emlékezni próbáltam az arcra és az egész lányra, akit, mikor jó negyedóráig szemben állt velem, elfelejtettem látni. Nem tudtam az emlékezetemből kicsiholni mást, mint valami – immár fénylőnek tűnő – elfolyó feketeséget és azt, amit láttam, mikor utána néztem, míg eltűnt a szemem elől: kissé előrehajló fej, nem kifogástalan, nem egészen egyenes hát, inkább magas, mint középtermetű; járása sem olyan, mint a nőké, akiknek a lábikrájukban feszült és lüktet a készség a táncra... Mindez együtt azonban énbennem mégis pokollá gyulladt ki: kamasszá lettem, aki álmatlanul álmodik arról, hogy lányt vetköztet, ruhát és inget tép, és kíváncsi tenyérrel simítja végig az ismeretlen nő testét, akit egyszer futólag látott. Kamasszá torzultam, aki eszeveszetten képzeleg, hogy „milyen lehet”, „milyen volna” – és a név, az a visszataszító, nevetséges név, még az is, hogy Lebovics Jolánnak hívják, mint valami titokzatosság, csak segített korbácsolni kíváncsiságomat – és kívánságomat. Igen, még az is, hogy csak találgathattam, hogy milyen. Arcán és kezén kívül semmit sem láthattam belőle. Egészen különösen zárt, füle tövéig zárt blúz és hosszú, bokáig érő felsőkabát volt rajta.

Másnap délben ott jártam a malom körül, melyről mondta, hogy ott dolgozik, az irodában. Mintha véletlenül vitt volna arra az utam, és úgy tettem, mint akit meglep, hogy viszontlátja. Mindjárt Pistiről kezdett mesélni. Ő maga csak négy polgárit végezhetett, de szerencsére tud segíteni Pistinek, aki-nek ahhoz, hogy jövőre valami technikai tanfolyamra iratkoz-hasson be, felvételi vizsgát kell majd tennie, mert ha talán emlékszem rá, Pistinek annak idején még az elemi iskola ötödik osztályáról sem adtak ki bizonyítványt... hogy el sem hinneném, magára hagyatva mennyi mindent tanult, mennyi és milyen könyvekhez talált utat Pisti... hogy higgyem el, Pisti nem mindennapi ember... hogy legyek megértő... hogy nem szabad megbotránkozni a Pisti tegnapi magaviseletén, ne felejt-

sem el, hogy csak az lehet elnéző, szerény és közvetlen, aki nek mindig olyan jó dolga volt, mint a főbíróék Elemérjének, tudniillik nekem... hogy Pisti modortalanságának magyarázata, hogy fél olyan újabb megaláztatásoktól, amilyenekben már eddig is túl sokszor volt része... hogy értsem meg, hogy ha hiba is a Pisti érzékenysége, másrészt épp ez az ő önérzete az, ami neki azt a kitartást, azt a kivételes erőt adja, mellyel – „meg fogja látni, Elemér” – utat fog törni magának; mellyel hegyeket fog megmozgatni, mert Pisti hisz... hogy Pisti így, és hogy Pisti úgy!

Ifjúsági regényt profetizált, *Az útkaparó fia* című, édes, épületes ifjúsági regény kész vázlatát, mit ismétljem!

Az igazság az, hogy még ma is majdnem szó szerint el tudnám recitálni a Lebovics lány egész szavalatát, de téged, tudom, ez épp annyira untat, mint amennyire én izgatón érdekesnek találtam, legapróbb, másnak legsemmitmondóbb részletében is. Életem e konok és sötét partnerével szemben eddig csak sejtésekre, feltevésekre, ösztönszerű találgatásokra voltam utalva – s amit ez alkalommal hallottam róla, az eloszlatta minden kétségemet, igazolta és megalapozta ösztönös ellenséges érzületemet, minden sanda gyanúmat.

Hallgatásomat védőbeszéde hatásának tulajdonította. Oda lyukadt ki, hogy „mi, apatini iskolatársak, de még a tanító is, mindnyájan sok rosszat követtünk el Pistivel szemben”, s hogy nekem, Elemérnek, a legnagyobb részem van benne, hogy Pisti még ma is csupa seb. Előző nap nyilván nagy beszélgetése lehetett Pistivel, s a bizalom és büntudat meleg hangsúlyával egész sor zsidó iskolai emléket újított fel.

Ítéletnapig is elhallgattam volna. Ha másért nem, már a bőrrömet bizsergető, kissé fátyolos alt hangjáért is. Egy hang, melyet minden érzéked száz torokkal is szomjasan szívna magába – és, képzeld, ezenfelül épp ez a hang csupa olyan hírt közöl velem, amik majdnem kész diadalhírek. Izgatott volt. Nézett rám várakozva. A felújított emlékekre mégis reagálnom kellett valamiképpen, fennszóval. Nevettem.

– S énnekem abból az egész időből csak egyetlen emlékem van. Igaz, ez aztán eleven. Egyetlen emlékem, hogy titokban

fülig szerelmes voltam magába – hazudtam az őszinteség olyan lendületével, hogy őt is magával ragadta.

– Én is magába, ha tudni akarja. Klárrika is, az apatini kislányok mind. Afféle kis, tündéri kerub volt köztünk. Ragyogott, lebegett messze-messze fölöttünk. Ha a levegőben látom járni, mint ahogy mi többiek itt a földön szoktunk, még csak nem is csodálkoztam volna. S most megtudni, hogy akkor... ó, ha nekem ezt akkor valaki mondja!

Úgy nevetett, hogy derékban kicsit meghajolt tőle, s meg kellett állnia az utcán, míg meg nem szűnik bugyborékoló nevetése.

– Mi lett volna? Hiszen akkor még azt sem tudtuk, hogy csókolózni is lehet – szóltam én, hogy aztán burkoltan, ami a szót csak burkolatlanabbá tette (egy Jolánkával csak nem fogok soká teketóriázni), hozzáfűzhessem: – A múltban tehát semmi mulasztás sem történt, a jelen pedig előttünk van...

Az egész, mindjárt a gőzmalom előtt elkezdődő, élénk beszélgetés alatt meglehetősen gyorsan szedtük a lábunkat. Ez a hivatalnoklány beidegzett menettempója volt, akinek délután pontosan kettőre megint el kell foglalnia helyét a várostól jó fél órányira, az irodai asztalnál.

Néha mintha elfeledkezett volna magáról, meg-megállt, de aztán, mintegy föleszmélve, szinte nekiiramodott. Mindenesetre nem telt negyed órába, s már bent voltunk a városban, a főutcán. Mint ahogy a főutcák az alföldi városokban általában, ennek is az alsó fele földszintes házak, rosszul kövezett gyalogjáró, még falu. Mennél tovább mégy, annál inkább nőnek a házak, egyre több az emeletes, lábad aszfalton kopog, s egyszerre bolt hátán bolt, kávéház, bank, aranybetűs ügyvédi és orvosi cégtáblák meg kirakatok. Ott, legfelül, a megyeháza körül, ott kezdődik az a pár száz méteres terület, „a város”, ahol a déli és esti órákban a nagyvilági életet utánozzák, pletykáznak, flörtöket kezdve és folytatva, napjában kétszer egy-egy órára divatrevüket tart, s fáradhatatlanul jár fel-alá a pár száz méteres területen, egymás sarkát taposva – a „közvélemény”. Szidhatod, kicsúfolhatod, százszor is megállapíthatod, hogy az egész kisvárosban ez a legkellemetlenebb hely – és ennek ellenére fatálisan s pont ezekben az órákban együtt ülsz

azokkal, akik a cukrászda tükörlablaka mögül századszor és ezredszer szemlélőként vannak jelen, vagy ott szorongsz jobbra-balra szalutálgatva te is, mint ahogy ott szorong mindenki ebben a korzónak nevezett ketrecben, melynek a hagyomány és közmegegyezés önkénye szabta meg láthatatlan határvoalait.

Ha fel-alá nem is jártunk, de hetek óta mindennap legalább egyszer útba ejtettük ezt a sétányt mi is – az a lány, vérbeli dzsentrilány, akit nem tudok magamnak megbocsátani, és én.

Ennek a lánynak a helyén, aki már az első tavaszi napokban majdnem nyáriasan öltözködött, és akármit vett is magára, úgy hatott, mintha mindennap új ruhában járna, most, hosszú, bokáig érő, sűrke kabátjában s poros, félretaposott sarkú cipőben, Lebovics Jolán ment. És én mellette, szorosán mellette, s észre sem vettem, hogy a főtca alsó része már mögötünk van, s már ott jártunk az igazi korzón. Éppúgy nevetgélve, szakadatlanul beszélgetve, bizalmas fesztelenséggel, mintha még mindig a gőzmalom vagy a külváros tájékán járnánk.

Mentünk egymás mellett, mentünk, és semmit se vettem észre. Mintha az a fátyolos alt hang bíborba játszó felhőként ereszkedett volna a szemem elé. Semmi mást nem láttam, mint Jolánnak a felhőgomolyagból elő-elővillanó fehér fogait és arcomat perzselő arcát. Mert ha valami olyat mondott, aminek jelentőséget tulajdonított, akkor mintegy „belém beszélve”, fejével – még most is téli bársonykalapját viselte – egész közel hajolt arcomhoz.

Csak azt ne gondold, hogy: no igen, szerelmes volt az ipse. Minden húszéves fiatalemberrel megismétlődik – beleértve a tisztikar ifjú tagjait is. Esemény, melyet senki sem talál unalmasnak, csak az, akinek meg kell hallgatnia . . .

Hát nem. Szerelmes, az voltam, de abba az úrileányba, akinek elszalasztását sose fogom magamnak megbocsátani. Az tetszett nekem. Az csodálatosan, mondhatnám pontosan megfelelt az én mindenkori, nőről alkotott ideáloznak, ízlésemnek, szívemnek, eszemnek. Ezért, észrevehetted, róla s arról a viszonyról nemcsak részleteket nem, de egyáltalán alig mondtam többet, mint azt, hogy szerelem volt. Mert úgy találo, hogy két ember egymással való s egymásban való győ-

nyörét harmadikkal éppoly kevésbé lehet érzékeltetni, mint ahogy egy jól sikerült lakomán elfogyasztott menü élvezetét sem lehet semmiféle jelző segítségével éreztetni azzal, aki csak a híret hallja; minden élvezetnek – és tán minden boldogságnak – sorsa és természete, hogy közölhetetlen. A kielégítetlenség azonban, mindennemű kínlódás, fecsegő természetű, mindig is hajlamossá tesz közlési kísérletekre. Tán ezért is összeférhetetlen a szenvedés, az érdekes szenvedés a jobb tradíciókkal, az igazi úriemberrel. Ha tudnád, hogy mennyiszor s mennyire untam élni ezt az én „érdekes” történetemet!

Szóval, kérlek, ne tégy úgy, mint az én egykori ezredorvosom, aki minden betegségre, amivel nem tudott mit kezdeni, tehát a legtöbbre, azt mondta, hogy: ja, kérlek, ez is spanyolnátha. Hát nem, semmiképpen sem szerelem az, amit bennem az a fekete Jolán váltott ki. Egy percig sem szerettem, sose éreztem iránta semmit, még abból a gyöngédségből sem, mellyel a huszár kedves lovának a nyakát megpaskolja.

Persze hamar híre támadt, hogy a korzón valami rosszul öltözött szépséggel mutatkoztam, s nemcsak hogy láttak velem, hanem... Ez a szégyenletes, a boszorkányos. Azon a napon, hogy a gőzmalomnál megvártam s a városba kísértem, s azt mondtam neki, hogy eddig semmit sem mulasztottunk; ami pedig a jelent illeti... akkor, ott, a déli korzón – mintha csak erdőben volnánk, ahol körös-körül csak égre néző fák állnak – kinyújtottam a karom, és átfogtam, magamhoz szorítottam a rosszul szabott, hosszú kabátja ellenére is karcsú, sőt túl karcsú derekát. (Megemlítettem-e már, hogy nagyon sovány volt?)

Ha törtem volna a fejem, hogy miként követhetnék el félreérthetetlen, nyílt sértést az úrilánynak, aki menyasszonyomnak számított – a közbotránynak ezt a módját akkor sem fokozhattam volna. Az a lány, a másik, az, akit szerettem, az ő szelíd és előkelő fölnyével, mely minden veszteség fölött napirendre tudott térni, fején találta a szöveget, mikor okosan s temperált részvétellel így nyilatkozott:

– A kis Baróczy megbolondult.

Egyébként Jolán is valami ilyet gondolhatott. Úgy lökött el, s olyan csodálkozva nézett rám, mintha, mondjuk, Lebovics

bácsi lettem volna, az ő istenben boldogult, tulajdon papája. Igen, mert azt is elmondta már, hogy árván maradt – igen, és a csodálkozása aztán mindjárt ijedtséggé vált. Ez a Jolán ugyan sokat okoskodott, de hogy pusztá beszélgetés céljából soha még csak szóba sem állnék vele – eddig ez az egyszerű igazság eszébe sem jutott. De az arcom még a mozdulatnál is többet fejezhetett ki, úgyszólván pillanatig sem vehette holmi rossz tréfának azt, hogy át akartam ölelni. Humorra ő különben is képtelen volt, mert noha nem lehetett több tizennyolc évesnél, volt benne valami kellemetlenül érdes. Mint aki valami számtani műveletbe becsúsztott hibára figyelmeztet, úgy mondta szárazon:

– Én Pistit szeretem.

Mintha nem tudtam volna! Mintha ezt még külön az orrom alá kellett volna dörgölni! Mintha magától értetődő volna, hogy engem érdekel, ki az, akit ő szeret! Mintha arról volna szó, hogy én szerelmes vagyok belé, én is!

Könyvekkel kezében, szemben velünk, a vasúti park bejáratánál, fekete bőrkabátjában Útkaparó Pisti bukkant fel – mint hívásra a szellem. Jolánra várt, a leckére, mely a technikai tanfolyam felvételi vizsgájához kellett neki. Nincs az a baka, aki, ha a kaszárnyában riadót fújnak, gyorsabban ugrik fel a priccséről, mint ahogy Jolán engem Pisti láttán faképnél hagyott. Megszűnt a meglepetés, az ijedtsége, minden megszűnt, ami velem kapcsolatos, sőt én magam, abban a pillanatban, hogy Pistit meglátta, nem voltam többé, álltam, s mégis elmerültem, léttelenné váltam az ő számára. Úgy volt, mintha egyszerre titkos lámpa fénye gyulladt volna ki benne. Ment, nem, lebegett, valami alázatos lelkesedés vitte, mint röpítő, forró szél.

Megbolondultam, csakugyan bolond voltam, hogy egyáltalán kérdésként foglalkoztathatott – s heteken át kínzott – a kérdés, hogy szeretője-e Pistinek? Ma már azt hiszem, hogy akkor talán még a csókiig sem jutottak el. Ez a Jolán az a fajta volt, akinek kell valami – még ha rongy is –, amit zászlóként lobogtathat maga előtt, nem tud meglenni, ha nem áldozhat és imádkozhat. Szeretni tán nem is tud. Kell neki valaki, akiért futkoshat, akinek harsonája lehet, akiért megvonhatja magától

az ebédjét, akinek üdve neki örök gondja lehet, remény és cél, és akit díszként – dísznek Útkaparó Pisti csak elég eredeti? –, díszként érezhet szürke életén.

Honnan tudom mindezt? Onnan, hogy másnap már megint ott voltam a gőzmalom előtt, Jolánra várva. A közelben volt a katonai gyakorlótér, s azt mondtam, hogy onnan jövök minden délben. Elhitte. Harmadnap is – és még hetekig minden nap délben ott voltam a gőzmalom előtt, és vártam Jolánra. Nap nap után én, én vittem el őt Útkaparó Pistinek; a demarkációs vonal a vasúti park korhadt, alacsony fakerítése volt.

Mit csináltam, mit beszéltem vele nap nap után? Úgy tettem, mint az udvarlók, kik a gyászoló özvegygel mindig a megboldogultról beszélnek, s annyi megértéssel, hogy a végén ők foglalják el a meleg helyet, amit a megboldogult töltött be annak idején. Pisti azonban élt, és Lebovics Jolán természetesnek találta, hogy az ő rettenetesen érdekes témája másnak is fontos. Pisti volt köztünk a kapocs. Látva az én őszinte és mély érdeklődésemet, beleavatott a nagy férfiú életének valamennyi, igen szép számú apró és nagy gondjába; még arról is értesültem, hogy a drága egészséggel is baj van, és együtt aggódtam Jolánnal, hogy ilyen körülmények között ártalmas lehet a napi munka után való éjszakai virrasztás. Mert Pisti németül tanult, Jolán számára én választottam ki egy új német tankönyvet, hogy elvihesse Pistinek. Igen, mert Pisti mielőbb külföldre akart kerülni.

Jó, de mit akartam ettől a voltaképp lehetetlen nőtől? Kívántam. Mind a tíz körmöm, mind a harminckét jó fogam külön-külön fáj rá. Voltam alázatos, nagylelkű, igénytelen, megértő, voltam mindaz, amiről gondolhattam, hogy tetszik neki, lenyeltem mindent, és eldobtam mindent. Az ezredparancsnokom már az első napokban magához hívatott. Katonatiszt nem mutatkozhat nyilvánosan mindenféle kisasszonyokkal, arra valók az éjszakai szeparék. S mégis, tudod-e, hogy az örületnek egy olyan pontjáig jutottam, hogy még az is megfordult a fejemben: odaadom a nevemet neki, feleségül kérem. Csak azért, hogy egyszer tehessek vele, amit akarok, egyszer vonagoljon, lihegjen, nyögjön alattam, másnap pedig, ó, másnap gyönyörrel dobtam, rúgtam volna ki, hisz nem szerettem,

mondom, soha, egy pillanatig se. S tudod, mi tartott vissza, hogy mégse tettem, amit pedig nemegyszer elképzeltem? Nem az ezredparancsnokom, aki szintén tudott arról, hogy milyen menyasszonyt játszottam el a Jolán körül való botrányos állhatatosságommal. Az aggodalom tartott vissza, hogy kosarat kaphatnék; hogy a komikus önérzetével, nagyralátó terveivel könyveket bújó, pofozni való sofőr megtudná, hogy akinél neki mindent szabad, az nekem útilaput kötött a talpamra.

Tartottam tőle, hogy egy napon a lány a meghitt, fátyolos hangján közölni fogja velem, nem akarja, hogy továbbra is kísérgessem. De aztán rájöttem, hogy Pisti mért tűrte ezeket a szabályszerűen ismétlődő déli sétákat. Hamar rájöttem, mert hiszen nem volt s nem is lesz ember, akibe úgy beelátok, mint beeláttam Pistibe. Mi ketten nem rejthettünk el semmit egymás elől; ahogy vannak ikertestvérek, úgy voltunk mi ikerellenségek. Ha benne akartam olvasni, csak magamba kellett néznem.

Az ő helyében én sem tiltakoztam volna, mert ebből arra következtethetne, hogy félek tőle. Azt a metódust követte, amit annak idején a zsidó iskola udvarában: úgy tett, mintha semmibe venne. S azonkívül az én kíséréseimben titkos öröme telt. Nap nap után látni – mert biztosra veszem, hogy helyéről, a park fái közül a déli órákban meg-meglesett bennünket –, időnként a Jolán egy-egy, rólam barátságosan megemlékező szavából kihallani, hogy lógó nyelvvel lihegek azért a nekem elérhetetlen zsidó lányért, aki neki életre-halálra birtoka! Mert magától értetődik: Pistinek nem lehetett kétsége afelől, hogy mit akarok Jolántól.

Pisti mindenesetre pillanatnyilag egyszer megint fölébem kerekedett. Rejtélyes könyveivel, melyekről közelebbit még Jolán sem tudott – vagy talán nem is akart? – mondani, külföldi utazása tervével s különösen magával Jolánnal, aki az ő számára máris trófeum, biztatás, hogy a minden rendű útkaparróknak oly otthonos országút porából felfelé kezd ívelni pályája. De tudnia kellett azt is, hogy nap nap után állhatatosan, veszedelmesen ott settenkedtem legközvetlenebb, legsebezhetőbb közelében.

Ez időben Zomborban még a hintó meg a bricska volt a

nagy divat, a városban összesen csak hat gépkocsi volt. Mi sem volt hát könnyebb, mint meghívatnom magam Pisti sofőr kenyerádójához – agglégény, nőorvos, mellékesen azonban még pár száz hold bácskai fekete föld ura is volt, egyszerűen inkább úr, mint lateiner, az egész garnizonommal pertu, hanyagul elegáns, nagy szál, mulatós és igen finom ember –, a vacsorák a hajnalba nyúltak, mint ahogy az már vidéki úri házakban a háború előtt, különösen Bácskában, szokás volt. Sajnos, jó ivó sose voltam, a gyomrommal is korán kezdődött mindenféle zavar, tehát nemigen telt kedvem ezekben a nagy lumpolásokban. Ámde utánuk a társaság tagjait Pisti vitte haza, autón. Volt úgy, hogy egyedül maradtam vele a kocsiban. Csak épp köszönt, korrekt sofőr a gazdája vendégének – emlékszem széles hátára. A hajnali szürkületben alig karnyi távolságban feketéllett elöttem, mozdulatlanul és némán. Semmi kérdeznivalónk és semmi mondanivalónk sem volt: mindent tudtunk egymásról. Azt is, hogy egyik sem képes megtéveszteni a másikat, minek hát a szó?

Van-e vajon ember, aki el tud menni egy vadállat ketrece előtt, és ne támadna fel benne a kívánság, hogy – mégis megpróbálja bedugni kezét a vasrácsra? Vagy lehet-e elmenni lőporraktár előtt, hogy eszünkbe ne jusson, milyen könnyű volna levegőbe röpíteni? Ahányszor én a kisváros halott utcáin tovasikló gépkocsiban ülve a Pisti széles hátát néztem, mindig feltámadt bennem a vágy azt az immár hosszú évek alatt felhalmozott, őrzött, kemény, ápolt dühöt, amiről nekem ez a mozdulatlan, közömbös, fekete hát és merev nyakszirt beszélt – kihívni, kirobbantani, igen, kirobbantani.

A történet régi: az ősi tiltott fa gyümölcse esetében már erről van szó – nem a gyömolcs, hanem a fenyegető veszély gerjeszt kívánságot. A jó, tervszerű, rendes életteddel szemben egyszerre csak megjelenik valami esztelennek a vonzása, s épp az vonz, hogy esztelen... S egy júliusi éjszakán, éjfél után kettőkor, vagy még később, mikor Pisti elindult az autóval, hogy sorban lerakja házuk előtt a vendégeket, egyszerre nem tudtam ellenállni a kísértésnek, hogy felrúgjam, porrá zúzzam, elfűjjam azt a hamis Baróczy hadnagyot, akit heteken át követett okos és szívós taktikával sikerült az igazi Baróczy hadnagy helyében elhítenem Jolánnal.

Július volt, mondom, talán többet is ittam a kelleténél – ám bár ha egyáltalán ittam, az nekem mindig több volt, mint elég –, a mámor tehát nem, tán még inkább a csillagoktól szinte roskadozó ég, a júliusi éjszaka, de főleg Pisti háta és nyakszirtje tehetta. Valami olyan állapotba kerültem, mint a rabok, akik öklükkel és fejükkel egyszerre dühöngve döngetni kezdik a rájuk zárt ajtókat.

A kocsi négyesével szállította haza a vendégeket, sorban, aszerint, ki hol lakott. Utolsónak maradtam. Útközben, a Vadászkürt kávéház előtt, látom, zárni készülnek, s hóna alatt hangszerével négy szál muzsikus cigány indul épp hazafelé.

– Stop! – rendelkezem, és Pisti fékez. Az álmos cigányokat beültetem az autóba. Pisti nem mozdul. Vár a további parancsra. Utcát és házsámot mondok, egy kétemeletes bérházét, Jolán lakik ott. Pisti arcát nem látom. Háta persze semmit sem árul el, s az autó már oda is ért a csúf, nagy ház elé. Két hegedű, nagybögő, brácsa – fölállítom a cigányokat:

*„Zsidó lány a babám,
Nem tehetek róla...”*

Húzatom a katonanótát, előbb csendesen, aztán jelt adok, hogy hangosabban. A négy cigánynak velem együtt kell énekelnie a szöveget. Rekedtek. Az egész éppúgy beillik macskazenének is, mint szerenádnak. Az ormótlan bérház – a sorban kivilágosodó, nyíló ablakaival – méltatlankodó, kócos, kíváncsi fejek furcsa kirakatává változik át.

*„Kinek zsidó lány a babája,
Kössön kötelet a nyakába...”*

– Hangosabban! Még hangosabban! – követeltem, és néztem Pistit. Megparancsoltam, hogy várjon meg. Ül a helyén, kezével a kormánykeréken. Bálvány. Tán még egy földrengés sem mozdíthatná ki helyéből

*„Így se volt jó, úgy se volt jó,
Sehogyan se volt az jó,
Mindig csak a más asszonya volt a jó...”*

Hangosabban! Még hangosabban! Fönn, a második emeleten végre szintén világos lett, és kinyílt az ablak. Joláné. Aztán mindjárt be is csapódott, a muzsikánál és az éneknél is hangosabban, és az egész házban csupán az maradt sötét. Csak azért is húzatom, amíg csak egy odasiető rendőr a nyugalomból felzavart polgárok, a kócos és morózus fejek osztatlan helyeslése közepette véget nem vet az éjszakai, immár kora hajnali, részeg csendzavarásnak. Még kifogásolják is, hogy a rendőr túl udvarias velem szemben.

A sapka széles ellenzője árnyékba takarja előlem a bálvány Pisti arcát. Lábam már a kocsi hágcsóján, de még nem tudom magam rászánni, hogy fölszálljak, és megint csak azt a megmozdíthatatlan, széles hátat lássam. Úgy maradok, fél lábammal az autó hágcsóján, kezem az autó ajtaján.

Az ablakok még mindig nyitva, az ablakokban a mindenféle fejek, s körülöttük már egész kis csődület is: kocsmasöpredék, kávéházi takarítónők, munkások is, pékmunkások, akik éjjeli munkájukból jöttek vagy mentek... Pistinek mégiscsak meg kellett fordulnia, felém kellett fordulnia, a parancsért. Amennyit láttam az arcából, az nem sápadt, hanem mintha papír lett volna, fehér írópapír a hajnali világításban. A parancs helyett, hogy hova hajtson, lassan közel hajoltam hozzá, egész közel, és nagyot szíva égő szivaromon, nevetve szemébe fújtam a füstöt. Aztán hosszában elvágódtam Pisti egyetlen ökölcsapásától, mely a halántékomat érte.

Az eset – bár nemcsak hogy senki sem halt bele, de még csak vér sem folyt – meglehetősen port vert föl. Katonatisztnek, akit egy civil inzultált, annak búcsút kell vennie a hadseregtől. Ha rajtam állt volna, könnyű szívvel vonultam volna el az apai birtokra, de közbejött valami, ami ezt a kis botrányt egy csapásra mindenkivel elfeledtette – közbejött az a júliusi nap, mikor Szarajevóban megölték a trónörökösünket. A civil gardróbomat már meg is rendeltem a szabónál, de még föl se pró-

bálhattam, mikor már ellenséges golyók tizedelték századomat Szerbia határán.

Fenekestül felfordult az egész élet. Az események méretei tetették, hogy az, ami még tegnap hegyes ösztöke volt húszomban, nem lett több, mint valami kis szálla az ujjamban, s vigye el az ördög! Nem találkoztam senkivel, nincs is senki, aki pergőtűzben nem felejtette el a nátháját...

Egyébként még ez sem egészen igaz: saját szememmel láttam egy bakát, aki, miközben ellenséges tűzben, földhöz lapulva csúszott előre, félig-meddig a biztos halálba – az volt a parancs, hogy az ellenséges drótakadályokat vágja el –, egész idő alatt a fogát fájlalta... Azt akarom csak mondani ezzel, hogy el is felejtettem Pistit, elfelejtettem is, nem is. Egészében véve a háború alatt a számomra legmeggrázóbb esemény nem a háborúval függött össze: az olasz fronton ért a hír, hogy szüleim autószerencsétlenség áldozatai lettek. Ezen a katasztrófán kívül a négyesztendő világháborúról, a több mint háromévi frontszolgálatomról sokat tudnék ugyan mesélni, de személyes mondanivalóm alig van róla. Mint mindenki, aki kint volt a fronton, én is sok mindenen estem át. De semmi sem történt velem. Különös, hogy így van, de hát így van: háború előtti életemnek, gyerekkoromnak nem egy olyan órája van, melyről több a személyes mondanivalóm, mint a nagy időknek erről a négy esztendejéről. Ha alkalomadtán egy-egy veszteséglista került a kezembe, azon kaptam rajta magam, hogy önkéntelenül azt keresem: nincs-e rajta a Pisti neve. De egészében, mindent összevéve azt kell mondanom, hogy, nem lévén az ember még a fronton sem állandó pergőtűzben, intenzíven unatkoztam. És noha soron kívül léptettek elő főhadnaggyá, s kaptam is egy-két olyan kitüntetést, amilyennel kevés rangosztályombeli tiszt dicsekedhet, eltökéltem, hogy ha megérem a háború végét, búcsút mondok a katonatiszti pályának, s azt teszem, ami vérmérsékletemnek, nyugodt, szabályos életet igénylő, gyöngye gyomromnak, hajlamaimnak legjobban megfelel: gazdálkodni fogok az apai birtokon.

Nem tudom, volt-e, van-e neked is terved, vágyad, mely öt- vagy tízévenként fel-felbukkan, szerény vágy, normális terv, s minden amellet szól, hogy elérhető: érzed is, tudod is, tes-

tedre van szabva. Ha igen, akkor előre megmondhatom – tapasztalatból –, ne higgy neki, mondj le róla, sose fog teljesülni. Mert egyáltalán nem igaz, hogy az, ami normális, vagy amit annak mondanak, könnyen elérhető. Annak mindig elérhetetlen marad, akinek vágyódnia kell utána.

Sose gazdálkodtam az apai birtokon. Mint tisztességes ember, mint katona, fájlaltam, hogy elvesztettük a háborút. De örültem, hogy vége van, még ha forradalom hozta is meg a végét. Mentségemre szolgálhat, hogy nem érdekelt a politika sohasem addig. És különösen a kezdetben úgy látszott, hogy jobb ízlésű ember a felfordulás közepette is meghúzódhat a saját fészkeben, és én semmi mást nem akartam. S persze úgy képzeltem, hogy akit Baróczynak hívnak, az civilben is és továbbra is Baróczynak számít. A szabó még élt, akinél annak idején megrendeltem a civil gardróbomat, s ahogy készülődtem az új életre, mintha nem is ott szedném fel a fonalat, ahol a háború eltépte, hanem egy még távolabbi múltban – úgy tűnt nekem, oda kanyarodok vissza, ahonnan az első kisiklásom azzal történt, hogy kadétiskolába mentem. Ami közben volt, nem számít. Ott akartam folytatni. Egyedül álltam a világban, s végre magamnak akartam élni.

„Az apai birtokon!”

S hogy nem ez utóbbi történt, annak nem az volt az oka, hogy közben az egész vármegyét, ahol boldogult apám szép földjei nyújtóztak, a győztesek Szerbiába kebelezték be. Felfordulás akkor az új államban is volt, de korántsem akkora, mint Magyarországon, ahol minden a feje tetején állt. Ez még magában is elég ok lett volna, hogy úgy tegyek, mint annyian mások, hogy menjek a földem után, optáljak, állampolgárságot cseréljek.

De egyszerre csak megtudtam, hogy tévedtem: már ugyan se apám, se anyám, de azért mégse maradtam egyedül. Nem azért, mert tucatjával voltak, közelben és távolban, atyafiak, rokonság, jó cimborák, bajtársak. Attól az ember még egyedül lehet. Az ember azonban nincs egyedül, ha az ellensége él.

Újság hozta a hírt. Valami szervezkedésről. Parasztok, földmunkások szervezkedtek, s ezzel kapcsolatban a szövegben – s ez szokott először a szemembe – szó volt Bognár Istvánról is;

igen, ez volt a Pisti neve. Akkoriban mindenütt „szervekedtek” nálunk, és mindenki „szervezett” valamit – épp csak legyintettem. Hisz egy ideig, egész eddig nem is olvastam a hírlapjainkat. Degutáltak az események, s persze az is, ahogy az akkori újságok írtak róluk. De azóta, noha legyintettem akkor, megint kezdtem az újságokat olvasni, s ha egyet-egyet a kezembe vettem, önkéntelenül a Pisti nevét kerestem.

Más nevekkkel együtt, melyekről azelőtt senki se hallott, az apró betűs hírekből, az újságcikkek szövegéből hamarosan a nagybetűs címekbe, ismert fogalomként került fel a Bognár István. És kivétel nélkül olyan lármás eseményekkel kapcsolatban, melyek annak a pusztulását hirdették és siettették, ami a régi, kedves Magyarországon széppé tette az életet. Én lent, a vörös Pestnél sokkal rokonszenvesebb, csöndesebb vidéken éldegéltem, mint annyi más egykori aktív katonatiszt. Tudtam, hogy a szerencsétlen veszített háború a fő ok, gondoltam, majd csak kitombolják magukat, nyilvánvaló volt, hogy ez így nem tarthat sokáig, előbb-utóbb majd csak helyreáll a rend. De hogy nemcsak pusztá fejvesztettségről, fékevesztett csöcselék pillanatnyi felülkerekedéséről van szó, hanem veszedelmes, tervszerű, alattomos rombolásról, gyilkos harcról minden ellen, amiért még érdemes úrnak és magyarnak lenni – erre csak akkor kezdtem mind erősebben gyanakodni, mikor e zavaros időkben az élen járók közt már-már éles relieffel kezdett kidomborodni Útkaparó Pisti konok és sötét figurája. S akkor egyszerre újra sajogni kezdett az a jól kiszámított ökölcsapás, melyet ugyanez a Bognár István akkor rám, a fiatal, vidám hadnagyra merészelt mérni, s melynek az ő számára semmi komolyabb következménye sem volt, mint hogy a rendőrtiszt, aki boldogult apámnak véletlenül több okból is lekötöztette s távoli rokona is volt, többé-kevésbé alaposan elagyabugyáltatta. Mi mindig mindent bagatellizáltunk, túl jók voltunk, s íme az eredmény. Kezdem ráeszmélni, hogy én, aki lézengő civil lettem, félig-meddig száműzött, épp csak megtúrt a saját házamban – én és a hozzám hasonlók, mi mind a Pisti, az Útkaparó Pisti élő trófeumaiként szerepeltünk.

Megjött a kommün is. Pisti maga se, még a legelvetemültebb álmaiban sem álmodhatta, ami ezzel bekövetkezett: egy

községbe, mely nem volt kisebb, mint az, ahol az én apám volt a főszolgabíró, már nem tudom, hogy a forradalmi kormány milyen biztosaként, Pistit küldték ki, és Pisti – Útkaparó Pisti – az ottani főszolgabíró, egykori főszolgabíró egykori, nagy sárgaréz kilincses, nagykapus házában ütött tanyát. Talán annak az ablakán is voltak nagy, fehér függönyök, mint Apatinban, amikor én őt mint ázott kutyát láttam ólálkodni a ház körül. Pisti a parasztülepével terpeszkedhetett olyan karosszékekben, mint amilyenekben otthon mi ültünk, mint amilyenekben a boldogult apám maga ült!

Most már nem volt arra szükség, hogy az egykori bajtársaim hívjanak, kapacitáljanak, megpróbáljanak felrázni. Eddig csak legyintettem, hogy majd csak megint rend lesz. Valahogy magától. Most azonban senkinek sem kellett kevésbé bizonyítani, mint nekem, hogy tenni kell valamit.

Tudtam, Pisti minden lépése nekem szólt, nekem volt üzenet, és én vártam a pillanatra – már semmi másra sem vártam, mint csak arra a pillanatra –, mikor választ küldhetek üzenetére, olyat, amit hetedíziglen is megemlegessen. S amit nem szabad, ami megbocsáthatatlan: türelmetlen lettem. Ő soha ilyen hibát nem követett volna el, ő konok volt, és tudott várni. Én türelmetlenségemben örületes bakot lőttem: abban az időben, mikor minden magamfajta jobb érzésű ember egyetértett abban, hogy egyelőre a legjobb eltűnni, megbújni, egyelőre még várni, én a hírré, hogy Pisti más útkaparókkal, szedett-vedett koldusivadékokkal együtt, sőt élükön ott pöffeszkedik a közelben, s épp egy egykori főszolgabírói házban ütött tanyát... erre a hírré én voltam megint az, aki nem tud úrrá lenni a veszély vonzásán, s nem is a kezét, hanem a fejét dugja be a fenevad ketrecébe...

Az állt az újságban, hogy őt „rendet csinálni” küldték ki. Két, nálam fiatalabb, de szintén egykori tényleges katonatiszt csatlakozott hozzám – égtünk a türelmetlenségtől, hogy rajtaüssünk a társaságon. Megvolt a kapcsolatunk néhány környékbeli birtokossal és derék parasztcsaláddal. A sikerünk, az volt a megállapodás, jel lesz a fölkelésre a söpredék uralma ellen, előbb a szomszédos falvakban, aztán meg majd csak magától harapózik a tűz tovább... De mielőtt még túlju-

tottam volna az első előkészületeken, fuccsba ment az egész. Emlékezz arra, amit a gyűlölet ihletett zsenialitásáról állítottam.

A primitív elképzelés a bosszúról ugye az, hogy Bognár István elvtárs, a Bognár Istvánnak öltözött Pisti kaján fölény-nyel bírói széket ül felettem, legalábbis megnyúzat, miközben gúnyral és epével az ő Jolánja istenének, a Jehovának módjára érezteti velem, hogy övé a bosszú?

Az történt azonban, hogy készülődéseinknek nesztét véve bevitték bennünket a városba, és Pisti mint „a viszonyok és személyek alapos ismerője” szerényen, úgyszólván csak szakértőként lépett fel. Szakértőként, akinek a szava, persze, súlyosan esik latba. Nem pöffeszkedett, nem állt meg, hogy végigmérjen, és nem suhogtatott kutyakorbácsot a kezében. Mi lett volna ez ahhoz képest, amit valóban csinált! Mikor rám került a sor, és a zsidó agitátorok, a rongyos parasztok és rossz szagú munkások, akik a „forradalmi” törvényszéket alkották, megkérdezték az „elvtárs”-at, mit tud rólam, Pisti rám nézett, csak úgy futólag, aztán egy mosollyal, mely miatt a tíz körmőmmel szerettem volna letépni húsáról a bőrt, azt mondta:

– Futni hagynám, ettől igazán nem kell félni.

Ez volt utolsó találkozásom Pistivel. Egy hétre rá vége volt a lakodalomnak, megbukott a forradalmuk. És most végre rajtam volt a sor, hogy üzenjek Pistinek, rajtam, akinek akkor két bajtársát falhoz állították, de engem még arra se méltatott, vagy úgy tett, mintha arra se méltatna, hogy elismerjen ellenségnek.

„Ettől igazán nem kell félni” – különös, de így van: ez a mondat, ez avatott engem Baróczy Elemér főhadnaggyá, ez avatta a nevem fogalommá. Pistinek üzentem – és Pistit kerestem, Pistit kerestettem és Pistibe lövettem, Pistit jajgattattam falvakon, külvárosok bérkaszárnyaiban, no meg egy-egy zsidó Jolán réműlt sikolyában. Ha fáradt lettem, vagy rossz gyomrom már émelyegni kezdett a vérszagtól, akkor Pistitől tanultam, a Pisti hibáján tanultam meg, hogy nem szabad kegyelmezni. Ha fáradt lettem, akkor elég volt, hogy megcsendítsem fülembé a mímelt, hanyag hangját:

„Ettől igazán nem kell félni...” – és megint új erőre, vagy

ha úgy tetszik, a régi dühre kaptam. Hadd eméssze magát, amiért futni hagyott!

S most odaértem ahhoz a ponthoz, mely miatt az egészet elmondtam: mi történt velem, aki a nemzeti ellenforradalom egyik legérdemdúsabb karrierje előtt állottam, mi történt, hogy történt, hogy a parancsom alatt álló tisztí különítmény legkisebb tagja is országos név lett és maradt, míg rólam oly gyorsan elhallgatott a fáma, csak csendes, szürke ember lettem – egy trafikengedély birtokosa a rólam már-már elfeledkező milliós, szép Budapesten?

A különös történetben épp ez a legkülönösebb.

A tisztí különítmény, melynek parancsnoka voltam, az akkor országszerte ismert Baróczy-különítmény, büntető expedícióra ment, valami dunántúli fészekről volt szó, ott kellett kiégetni a fekélyt. Előreküldtem a fiúkat, egy óra múlva én is utánuk érkeztem – ott láttam viszont, de már elintézve, Útkaparó Pistit; ott rejtőzködött valami cinkos béres házában, valami padláson. S hát nem különös? Bognár István úgy – a kötélen, bársonynadrágban és csizmában – jobban hasonlított a régi Útkaparó Pistire, mint a bőrkabátos sofőrre. Nézttem, és semmit sem éreztem abból, amit vártam, mikor nem is egyszer, s különösen ebben az időben elképzelttem és kiszíneztem magamban ezt a pillanatot, épp ezt. Csak rosszkedvű lettem. Azzal a fanyar szájjal, amit magamfajta kákabelűek elég jól ismernek. Rosszkedvű lettem, minden nagyobb felindulás nélkül. Legfeljebb egy kicsit bosszús, igen, határozottan, keserűen bosszús, mint akit becsaptak. Ennyi az egész? Irtó buta. Irtó buta a halál. Hihetetlen, hogy milyen szegényé teszi a bosszú lehetőségeit.

S aztán . . . aztán nincs tovább. Magam sem tudtam, mért, a különítményem vállalkozásai, a büntető expedíciók és egyebek kezdtek nem érdekelni. Mind gyakrabban éreztem azt az unalmat, melytől különösen a fronton szenvedtem. A konszolidáció unalmát ezúttal. Most már tudom: partner nélkül hihetetlenül egyedül marad az ember.

